

HAREZM'DEN MEYYAFARIKIN'E

Celaleddin Menguberdi

Editörler

Prof. Dr. Oktay BOZAN

Doç. Dr. Mutlu SAYLIK

Dr. Öğr. Üyesi Arafat YAZ

Dr. Öğr. Üyesi Abdusselam ERTEKİN

HAREZM'DEN MEYYAFARIKIN'E

Celaleddin Menguberdi

Editörler

Prof. Dr. O. BOZAN - Doç. Dr. M. SAYLIK

Dr. Öğr. Üyesi A. YAZ - Dr. Öğr. Üyesi A. ERTEKİN

978-625-6637-60-4

EKİN Basım Yayıncılık
Şehreköprü Mah. Cumhuriyet Cad.
Durak Sk. No: 2. Osmangazi / BURSA
Tel.: (0224) 220 14 72 - 220 04 37
Fax: (0224) 223 41 12
info@ekinyayincilik.com

HAREZM'DEN MEYYAFARİKİN'E CELALEDDİN MENGUBERDİ

Editörler

Prof. Dr. Oktay BOZAN

Doç. Dr. Mutlu SAYLIK

Dr. Öğr. Üyesi Arafat YAZ

Dr. Öğr. Üyesi Abdusselam ERTEKİN

E K İ N
Basım Yayın Dağıtım
2024

© 2024 Ekin Yayınevi

Tüm hakları mahfuzdur. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 Sayılı Yasa'nın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan yayınevinin izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, özetlenemez, yayınlanamaz, depolanamaz.

Sertifika No: 48743

ISBN: 978-625-6637-50-4

Sayfa Düzeni / Kapak Tasarımı: Vildan YAVUZ

Baskı ve Cilt:

Stüdyo Star Ajans Ltd. Şti.
Alaaddinbey Mah. 634. Sk.
NİLTİM Ayaz Plaza No: 24
Tel. (0224) 249 33 20
Sertifika No: 48334

Baskı Tarihi: Şubat 2024

EKİN Basım Yayın Dağıtım

Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.
Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA
Tel .: (0.224) 220 16 72 - 223 04 37
Fax.: (0.224) 223 41 12
e-mail: info@ekinyayinevi.com
www.ekinkitap.com

100

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI

Her Yazar Kendi Makalesinden Sorumludur.

Silvan Kaymakamlığı ve Silvan Belediyesinin Katkılarıyla Basılmıştır.

TAKDİM

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. İlerleyen süreçte ise iki ülke arasında siyasi, ekonomik ve eğitim gibi birçok farklı alanda anlaşma ve protokol imzalanmış, karşılıklı çok sayıda üst düzey ziyaret gerçekleştirilmiştir. Son dönemlerde ise Türkiye ve Özbekistan arasındaki ikili ilişkiler daha da gelişerek zirve yapmıştır. Dicle Üniversitemizin uluslararasılaşma stratejisinde, hedef ülkelerin başında, dost ve kardeş ülke Özbekistan Yükseköğretim kurumları ile iş birliğini geliştirmek büyük önem arz etmektedir. Bunun bir nişanesi olarak da Dicle Üniversitesi Rektörü olarak ilk yurtdışı ziyaretimizi Kovid pandemisi sürecinde 2022 yılında Özbekistan'a yaptık. Bir yıl sonra tekrar, ikili işbirliğini daha da ileri götürmek amacıyla, ikinci ziyaretimizi gerçekleştirdik. Bu ziyaretlerde ortak yürütülecek Avrupa Birliği ve TÜBİTAK projeleri, öğrenci ve akademisyen değişimi, ortak yüksek lisans ve doktora programlarının tesisi konularında iş birliği protokolleri imzalandı. Bu dönemde Özbekistan'ın farklı üniversitelerinden çok sayıda akademisyen ve yerel idareciler de üniversitemizi ziyaret etti. Aynı şekilde Üniversitemizden çok sayıda akademisyen de Özbekistan Yükseköğretim kurumlarına ziyaret gerçekleştirdiler. Karşılıklı ziyaretler ve işbirlikleri sonucunda ortak Avrupa Birliği projeleri, yüksek lisans eğitimleri ve öğretim elemanı hareketliliği gibi birçok alanda olumlu kazanımlar elde edildi. Dicle Üniversitesi ile Özbekistan arasındaki ikili ilişkinin farklı bir boyuta gitmesinde, çok farklı ve çok önemli bir durum da vardır. Bu durum Harezmsahlar Devleti'nin en meşhur hükümdarı, büyük cengâver Celaleddin Harezmsah'ın Diyarbakır'ın Silvan'da medfun olmasıdır. Üniversitemiz liderliğinde yapılan, Dicle Üniversitesi akademisyenleri ile Özbekistan'dan katılan akademisyen ile bilim adamları tarafından yapılan çalışmalar ile Celaleddin Harezmsah'ın Silvan dolaylarında şehit edildiği ve Silvan merkeze getirilip defnedildiği tespit edilmiştir. Bu önemli tespit ile de ilişkilerimiz daha da gelişmiştir. Karşılıklı iş birliğinin bir ürünü olarak Celaleddin Harezmsah konulu akademik çalışmalar yapılmaktadır. İki ülkenin akademisyenleri tarafından yapılan ortak bir çalışma neticesinde "*Harezmsahlar Devleti ve Celaleddin Mengüberdi*" başlığı kapsamında üç ciltlik bir eser ortaya çıkmıştır. Türk-İslam tarihinin önemli bir devleti olan Harezmsahlar ile ilgili bu esere makaleleri ile ülkemizden ve Özbekistan'dan katkı sunan akademisyenlere, özellikle de bu çalışmasının basılmasına destek veren Silvan Kaymakamı ve Silvan Belediye Başkan Vekili Hasan UĞUZ Bey'e teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mehmet KARAKOÇ

Dicle Üniversitesi Rektörü

TAKDİM

Silvan ve Diyarbakır'ımızı ilmi anlamda geleceğe taşımak için geçmişten güç alarak çaba sarf eden tüm paydaşları ve bu amaçla çalışan değerli hocalarımızı emeklerinden dolayı tebrik ediyorum. Yakın dönemde Diyarbakır ve ilçeleri hakkında sempozyumlar düzenlendi. 2021 yılında tertip edilen ve kaymakamlığımızın desteklediği “*Uluslararası Silvan ve I. Kılıçarslan Sempozyumu*” ile birçok akademisyenin çalışmaları sayesinde ilçemizin tarihi irdelenmiş ve iki ciltlik kıymetli bir eser ortaya konmuştu. Elbette sempozyumun icra edilmesine vesile olan şey, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'ın bu şehre defnedilmiş olmasıydı. I. Kılıçarslan'ın ebediyen bu şehirde misafirliğine kayıtsız kalınmadığı gibi aynı çalışma Harezm'in şahı olan Celaleddin Mengüberdi için de yürütüldü ve somut veriler elde edildi. Çalışmanın en güzel yönü ise şecaati ve namı ile tarihimizde iz bırakan bu kahramanın, Özbekistan ile kardeşliğimizi ve dostluğumuzu pekiştirecek kapıları açmasıydı. Nitekim ölümünden 793 yıl sonra onun sayesinde ülkemizden ve Özbekistan'dan akademisyenler “*Harezmşahlar ve Celaleddin Mengüberdi*” hakkında kıymetli bir çalışma yürüttüler. Celaleddin Harezmşah'ın ebedi Silvan'da medfun olması ilçemizle ilgili yapılan ve yapılacak çalışmalara vesile olmaktadır. MS IV. asırda modern anlamdaki kuruluşuyla yıldızı parlayan Meyyâfârikîn/Silvan, Orta Çağ'da önemli bir medeniyet merkezi vasfını kazanmış ve bu şekilde günümüze ulaşmıştır. Hamdânî, Mervânî, Büyük Selçuklu, Artuklu ve Eyyubîler döneminde ticari faaliyetleri, imarı ve ilmi terakkisi ile bir dönem Âmid yani Diyarbakır başta olmak üzere bölgenin tüm şehirlerini geride bırakmıştır. Moğol istilası sırasında en fazla mukavemet gösteren şehirlerden biri olması nedeniyle bunun bedelini çok ağır bir şekilde ödemiş, asırlar boyunca biriktirdiği maddi ve manevi mirası talan edilmiştir. Bu denli büyük bir yıkıma uğramasına rağmen kadim kale ve yapılarının hâlâ ayakta olması, mazideki ihtişamının azametini kanıtlamaktadır. “Sultanlar Şehri Silvan” sloganı ile her biri ayrı bir hususiyete sahip olan Hamdani Emiri Seyfûdevle Ali, Mervani hükümdarı Nasruddevle Ahmed, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan ve Celaleddin Harezmşah gibi muktedir şahsiyetlerin medfun olduğu şehrimizin kale, köprü, mağara, han, hamam ve camileri ile yarınlınının daha müreffeh olması için gayret ediyoruz. Bu anlamda Silvan'ın simgeleri olan Malabadi Köprüsü ve Hasuni Mağaraları'nın tanıtımına devam edilmekle birlikte yüzyıllarca tahribata maruz kalmış olan Silvan Kalesi'nin de restorasyonu için çalışmalar yürütmekteyiz. Bunun yanı sıra Silvan'ın milli ve manevi değerini arttıracak olan hükümdar türbelerinin yapılmasını da önemsiyoruz. Konu ile ilgili çalışma yürüten akademisyenlerin ortaya koyduğu bilgileri dikkate söz konusu hükümdarların adına türbelerin inşa edilerek bu toprakları bizlere miras bırakan şahsiyetlere vefa borcumuzu ödemek istiyoruz. Bu türbelerin yapılması hem tarihimizin muktedir ve örnek şahsiyetlerinin tanınmasına hem de Silvan'ın turizmine katkı sunacaktır. Bu vesile ile bu çalışmaya eserleri ile katkı sunan herkese teşekkür ederim.

Hasan UĞUZ

Silvan Kaymakamı ve Silvan Belediye Başkan Vekili

TAKDİM

2020 yılı sonlarında Diyarbakır Valimiz Münir KARALOĞLU, Anadolu Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan'ın mezar yeri ile çalışma yapılması gerektiğini Dicle Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Mehmet KARAKOÇ'a iletti. Sayın Valimizin bu talebi aslında gazeteci yazar Sayın Efendi BARUTÇU'nun konuya ilişkin CİMER ve Diyarbakır Valiliğine gönderdiği mektuba dayanmakta idi. Sultan I. Kılıçarslan Komisyonu olarak çalışma yürüttüğümüz süreçte ben de Celeleddin Harezmsah'ın mezarının da Silvan'da olduğu dile getirmiş, bu konuya dair görüşlerim basında yer almıştı. Bu konudaki paylaşımlarım üzerine Özbekistan'ından bana gelen mesajlarda bu konudaki çalışmaların önemli olduğu dile getirilmiş, konuya ilişkin ortak çalışma yapabileceği talep edilmişti. Bu süreçte Dr. Arafat YAZ ile birlikte yapmış olduğumuz çalışma ile bugüne kadar gözden kaçan bazı bilgileri de dikkate alarak Celeleddin Harezmsah'ın son anlarına ve ölümüne dair önemli bilgiler ortaya koyduk. Dicle Üniversitesi'nin ev sahipliğinde 15-17 Ekim 2021 tarihinde "Silvan ve Sultan I. Kılıçarslan" adlı bir sempozyum yapmış, bu sempozyuma Özbekistan'dan da Celeleddin Harezmsah ile ilgili çalışması olan akademisyenler katılmıştı. Böylece bu sempozyumda Celeleddin Harezmsah ile ilgili birkaç çalışmaya da yer vermiştik. Yaptığımız çalışma üzerine Dr. Arafat YAZ ile birlikte 10-18 Mayıs 2022 yılında Özbekistan'a davet edildik. Bir hafta boyunca Özbekistan'da Maneviyat ve Marifet Vakfı ve Harezmsah Valiliği tarafından ağırlandık. Yaptığımız çalışmaları konferans, TV programı ve röportajlarla dile getirme fırsatımız oldu. Bunun üzerine 10-15 Kasım 2022 tarihinde Özbekistan'dan aralarında Memun Üniversitesi Rektörü, Harezmsah Vali Yardımcısı ve akademisyenlerin olduğu on kişilik bir heyet, Dicle Üniversitesi'ne geldiler. Üniversitemizi ve bizi ziyaret eden Özbek dostlarımız ve kıymetli akademisyenlerin amacı yaptığımız çalışmaları yakından görmek, kaynakları incelemek, kaynaklarda bahsedilen mekânları gezmektir. Bir hafta süren ziyaret çok verimli geçti.

Bu kapsamda Diyarbakır, Silvan ve Hazro başta olmak üzere bahse konu mekânların tarihi anlatımı ve konuya ilişkin bilgilerin tanıtımı yapıldı. Beş günlük çalışma neticesinde Dicle Üniversitesi ile Özbekistan heyeti "Celeleddin Harezmsah'ın Mezar Yerinin Tespiti Komisyonu" olarak yaptığımız araştırma, tetkik, müzakere ve değerlendirme neticesinde Latince ve Kiril alfabesiyle ortak rapor tanzim ettik. Bu rapora göre Celeleddin Harezmsah'ın defnedildiği yerin Silvan olduğuna kanaat getirdik. Böylece ülkemizde Dersim, Palu, Pertek, Bingöl, Kars ile Özbekistan'ın Nevayi Eyaletinde Celeleddin Harezmsah'a ait olduğu iddia edilen mezarların gerçeği yansıtmadığı inancı ve kanaati hasıl oldu. Konuya ilişkin yazmış olduğumuz iki makale Özbekçe olarak yayınlanarak Özbek halkının istifadesine sunuldu. Konu ile ilgili akademisyenlerin, kurumların, siyasetçilerin ve toplumun ilgisi üzerine 19-21 Mayıs 2023 tarihinde Özbekistan'da Celeleddin Mengüberdi Sempozyumu yapıldı, bizler de Dicle Üniversitesi'nden beş akademisyenle iştirak ettik. Sempozyumda özgün ve alana katkı sunan tebliğler sunduk. Konuyla ilgili çalışmalarımızın oluşturduğu memnuniyet üzerine söz konusu sempozyumda bir sürpriz ile karşılaştık. Bana ve Dr. Arafat YAZ'a "Celeleddin Harezmsah Cesaret Madalyası" verildi. Özbekistan ziyaretlerimizde Özbek toplumu için iki önemli tarihi

şahsiyetin öne çıktığını gördük. Bunlar Celaleddin Harezşah ve Emir Timur'du. Bunlardan birincisi bir cihan devletinin yok oluşuna tanık olmuş, ikincisi ise bir cihan devleti kurmuştu.

Harezşahlar Devleti, 134 yıl hüküm sürmüş bir Türk devletidir. Büyük Selçuklu sarayında sadakati ve meziyetleri ile temayüz etmiş bir aile tarafından kurulmuştur. Harezşahlar, Atsız döneminde devletle bağlarını kopararak müstakil bir devlet olmak için mücadele etmiştir. Büyük Selçukluların muktedir sultanlarından Sencer döneminde bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Sultan Sencer'in 1157 yılında hayatını kaybetmesi ile Büyük Selçuklu Devleti tarihe karışmış, İl Arslan adındaki Harezşah artık bağımsız bir hükümdar gibi hareket etmeye başlamıştır. Harezşahlar, çok hızlı ve sistematik bir büyüme göstermiştir. Özbekistan medeniyet tarihimiz açısından önemli bir yere sahiptir. İslam Tarihinde "Kubbetü'l-İslam" olarak tanımlanan coğrafya Buhara ve Semerkant gibi medeniyet merkezleri ile Şah-ı Nakşibendi, Ebu Reyhan el-Biruni, İmam-ı Maturidi, Buhari ve Uluğ Bey gibi abide şahsiyetler ülkemizde yakından bilinmektedir. Bu nedenle Özbekistan, inanç ve medeniyet coğrafyamızın önemli bir bölgesidir. Harezşahlar devleti Cumhurbaşkanlığı forsunda yer alan 16 Türk devletlerinden birisidir. Celaleddin Harezşah, Moğolları defalarca hezimete uğratmış bir İslam kahramanı iken yapılan bir takım siyasi hatalar hem zor durumda olan devletinin yıkılmasına hem de kendisinin trajik bir şekilde hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

Dost ve kardeş ülkemizin muhterem akademisyenleri ile birlikte bu çalışmayı yapmayı uygun gördük. Özbeklerin ve bizim tarihimizin önemli bir devleti olan Harezşahlar ile ilgili ortak çalışmalarını geliştirmek, iki ülke arasındaki işbirliğini artırmak amacıyla bu yapılmıştır. Amacımız sadece geçmişten kahramanlık ve husumet çıkarmak değil, ibret almak ve geleceğimizi ona göre inşa etmektir. Zira tarih sadece geçmişin hikâyesi değildir. Bu nedenle İbn Haldun tarihi "şerefli bir ilim" olarak değerlendirmektedir. Tarih gelecek tasavvuru ve inşasında en önemli kılavuzdur. Ancak geçmiş sadece hamaset ve övgü aparatı olarak kullanılırsa, yanı geçmişin kahramanlıkları/hezimetleri iyi tahlil edilmezse toplumları uyutan ve uyuşturan bir hap özelliği taşır. Sadece başarılar değil aynı zamanda hezimetler de bizler için kıymetlidir. İyi bir gelecek tasavvuru inşa etmek iddiasında olanlar geçmişten ibret almak mecburiyetindedir. Bunu yaparsak, ortak tarih ve ortak medeniyetin farkında olursak medeniyet tarihimizdeki ihtişamı yeniden yakalayabiliriz. Bilindiği üzere İslam medeniyeti üç büyük kriz ve tehdit ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlar Moğol, Haçlı ve 20. yüzyıldaki Batı emperyalizmin neden olduğu cihan harpleridir. Bu krizlerden birine hatta en yakıcı ve yıkıcı olanına yakından tanık olan, bizzat içinde bulunarak en büyük bedeli ödeyen devlet hiç şüphesiz Harezşahlar olmuştur.

Bu dönemde Anadolu Selçuklular, Eyyubiler, Abbasiler ve Harezşahlar yaklaşan Tatar/Moğol tehlikesine karşı ittifakı ıskalamıştır. Konya, Bağdat, Ürgenç ve Mısır merkezli bu devletlerin ihtilafları düşmanlarına zafer ihsan etmiştir. Basiretsizlikler ve iktidar hırsları barışı ıskalamıştır. Abbasilerin muktedir Halifesi Nasır Lidinillah, Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat, Harezşah Celaleddin Menguberti ve Eyyubi Sultanları Melik Eşref/ Melik Kamil gibi muktedir aktörlerin tutumu İslam medeniyetinin büyük bir krize duçar olmasına engel olamamıştır. Moğollara ve Gürcülere karşı parlak zaferler kazanan, umudun ve cesaretin sembolü haline gelen Celaleddin, tarihin ve tarihçilerin taltif ve tenkitlerine maruz kalmış bir şahsiyettir. Celaleddin Harezşah, Tatar/Moğol saldırılarına karşı durmaya çalışmış, bu konuda büyük çabalar ortaya koymuşsa da içinde bulunduğu şartlar ve takip ettiği siyaset nedeniyle talih ona gülmemiştir.

Vatan Şairi Namık Kemal, “Celaledin Harezşah” piyesi ile ona olan sevgisini ortaya koymuş, mücadelesini takdir etmiştir. Yine Bediüzzaman Said Nursi, de “İslâm kahramanlarından” saydığı Celaledin Harezşah’ı Müslümanlara örnek olarak göstermiştir. Zira İslam kahramanlarından olan ve Cengiz’in ordusunu müteaddit defa mağlûp eden Celaledin Harezşah harbe giderken, kurmayları ona “Sen muzaffer olacaksın. Cenâb-ı Hak seni galip edecek” dediğinde Celaledin Harezşah, şöyle mukabele etmiştir: “Ben Allah’ın emriyle, cihad yolunda hareket etmeye vazifedırım. Cenâb-ı Hakkın vazifesine karışmam. Muzaffer etmek veya mağlûp etmek Onun vazifesidir”. Bu şekilde teslimiyet sırrı ile hareket eden Celaledin Harezşah, orduları darmadağın olmuş, şehirleri yakılmış, ülkesi talan olmuş bir halde iken teşkilatçılığı ve askeri dehası ile defalarca Moğolları ve Gürcüleri hezimete uğratmıştır. Ancak daha sonra Cengiz Han gibi muktedir bir askeri ve siyasi dehanın karşısında tutunamamıştır. Bu arada Celaledin Harezşah’ın Ahlat’ı işgali gibi yanlış siyaseti ve dönemin İslam ülkelerinin başındaki liderlerin krizi çözememesi büyük yıkımlara ve krizlere neden olmuştur.

Bu çalışma ile amacımız suçlu suçsuz tespiti yapmaktan öte tarihi tahlil ederek, tarih felsefesi perspektifinde günümüzü iyi anlamak ve gelecek tasavvurumuzu ona göre planlamaktır. Zira Moğollar ve Haçlılar yok olmadı. Moğollar ve Haçlılar kıtalar dolaşmaya ve tefrika üretmeye dünden daha organize bir şekilde hareket ediyor. İslam coğrafyasının ihtilaf ve gaffeti devam ederse hem birbirimize zarar veririz ve dış güçlerin saldırılarına maruz kalırız. Amacımız 1230 yılında iskaladığımız ittifakı yaklaşık sekiz asır sonra inşa emektir. Bunu yapmak zorundayız. Bu nedenle zaferleri, hezimetleri iyi tahlil etmek ve önemli tarihi şahsiyetleri tanımak zorundayız. Tarih nesilleri inşa ederken ve gelecek tasavvurunda çok önemli bir araçtır. Celaledin Harezşah bu kapsamda tarihin önde gelen şahsiyetlerindedir. Bu nedenledir ki birkaç yıl önce Türkiye-Özbekistan ortak yapımı “Bozkır Arslanı Celaledin” adlı bir dizi TRT tarafından yayınlandı. Celaledin Harezşah’ın hayatını ve mücadelesini konu olan dizi hem ülkemizde hem de Özbekistan’da yoğun bir ilgi görmüştü. Hem Özbekistan’da hem ülkemizde önemli bir tarihi şahsiyet olarak görülen Celaledin Harezşah’ın hayatı ve mücadelesi ile mensubu olduğu Harezşahlar Devleti hakkında ülkemizde ilk defa bu kapsamda müstakil bir çalışma meydana gelmiş oldu. Çalışmalarıyla bu eserin meydana gelmesine katkı sunan tüm akademisyen ve araştırmacılara şükranlarımı sunuyorum. Bununla birlikte Celaledin Harezşah’ın mezarının olduğu Silvan’ın hamiyetli ve samimi kaymakamı Sayın Hasan UĞUZ Bey’in destekleri ile çalışmanın basımı gerçekleşti. Bu vesile ile kendisine şükranlarımızı sunuyoruz. Bu çalışmanın Türkiye ve Özbekistan arasındaki kadim ilişkilerin daha da gelişmesine vesile olmasını temenni ediyoruz. Bu açıdan iki ülke akademisyenlerinin birlikte çalışmalar yapması ve ortak tarihimizin birlikte değerlendirilmesi gelecek tasavvurumuz açısından büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle Celaledin Harezşah gibi ortak bir değerın adına Silvan’da sembolik bir türbe yapılması yerinde bir adım olacaktır. Zira milletler “kahramanları ile yaşar” kadesi gereğince kahramanların adının yaşatılması ve model olarak nesillere aktarılması aidiyet duygusu ve özgüven açısından önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda Silvan Kaymakamı bir kuruma Celaledin Harezşah adını vererek ilk adımı atmış oldu. Yapmış olduğumuz çalışmaların somut ve nihai hedefinin semeresi olarak Sultan I. Kılıçarslan ile Celaledin Harezşah’ın adına Silvan’da türbelerin yapılması öncelikli beklentimizdir. Haçlılara karşı Anadolu Selçuklu Devletinin beka mücadelesi verdiği bir dönemde destansı bir mücadele veren Sultan I. Kılıçarslan ile Harezşahların Moğollar karşısında varlık mücadelesi verdiği süreçte umudun ve direnişin sembolü olan Celaledin

Harezmsah'ın türbelerinin yapılması toplumumuzda tarih bilincinin oluşturulması, tarihi aktrlerimize vefa gösterilmesinin yanı sıra Silvan'ın tanıtım ve turizmine de önemli katkılar sunacaktır. Harezmsahlar Devleti ve Celaleddin Mengüberdi başlıklı üç ciltlik çalışmaya makaleleri ile katkı sunan akademisyenlere, eserin basımı ile Silvan ve çevresinin tarihinin açığa çıkmasına ve toplumun istifadesine sunulmasına vesile olan Silvan Kaymakamı ve Silvan Belediye Başkan Vekili Hasan UğUZ Bey'e yürekten teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Oktay BOZAN

Editör

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	v
TAKDİM	vii
TAKDİM	ix
JALOLIDDİN MANGUBERDİ FAOLİYATINING YOZMA ANBALARDA AKS ETİSHİ	1
<i>Raxmanova Shirin QUTLİMURATOVNA</i>	
SULTON JALOLIDDİN MANGUBERDİ: XORAZMSHOHLAR TARIXINING YANGI TALQINI	9
<i>Hulkar HAMROYEVA - Shahlo NARALĪYEVA</i>	
İNDUS NEHRİ MUHAREBESİ (24 KASIM 1221)	19
<i>Yavuz DELĪBALTA</i>	
PERVAN VE İNDUS MUHAREBELERİ ÖZELİNDE CELALLEDDİN MENGUBERDİ VE CENGİZ HAN'IN LİDERLİK ETME ŞEKİLLERİNE BİR BAKIŞ	39
<i>Mahmut BALTA</i>	
CELÂLEDDİN HÂREZMŞÂH VE MOĞOL TEHLİKESİ KARŞISINDA ŞEMSEDDİN İLTUTMUŞ'UN POLİTİKASI	51
<i>Nesrin YILMAZ</i>	
XORAZMSHOHLAR VA MO'G'ULLAR. BOSQIN VA MUDOFAGA OID BA'Zİ JIHATLAR.	71
<i>Abdullayev O'TKİR</i>	
CELALEDDİN HAREZMŞAH'IN TÜRKİYE SELÇUKLULARI İLE İLİŞKİSİNDE ERZURUM EMİRİ CİHANŞAH'IN ROLÜ	81
<i>Emin DALMIŞ</i>	
CELÂLEDDİN HAREZMŞAH İLE GÜRCÜ KRALİÇESİ RUSUDAN DÖNEMİNDE HAREZMŞAH – GÜRCÜ İLİŞKİLERİ	95
<i>Murat HANAR</i>	
CELALEDDİN HAREZMŞAH'IN EL-CEZİRE'DEKİ FAALİYETLERİ	119
<i>İBRAHİM GÜNEŞ</i>	
HAREZMŞAH DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE YIKILIŞINDA KIPÇAK TÜRKLERİNİN ROLÜ	143
<i>EROL KELEŞ</i>	
EYYÜBİLERİN AHLAT VALİSİ HÂCİB HÜSAMEDDİN ALİ VE HÂREZMŞAHLAR	159
<i>Abdulkadir TURAN</i>	

QAHRAMON SHAHAR – GURGANCHNING MO'G'UL BOSQINCHILARIDAN MUDOFAASIGA OID MULOHAZALAR	183
<i>Bekzod ABDIRIMOV</i>	
GÖK TANRI'NIN KILICI VE HARİZM'İN ŞAHI ARASINDAKİ LİDERLİK MÜCADELESİ VE ÖLÜMLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME	191
<i>Habibe TEMİZSU</i>	
CELÂLEDDİN HAREZMŞAH ALÂEDDİN KEYKUBAD KAVGASI MOĞOL HALİFE İTTİFAKININ BİR SONUCU MU?.....	207
<i>Hasan OKTAY</i>	
HÂREZMŞÂH CELÂLEDDİN MENGÜBİRTİ YASSIÇİMEN SAVAŞI'NDA NEDEN KAYBETTİ?233	
<i>Muharrem KESİK</i>	
KAZANANIN KAYBETTİĞİ BİR ZAFER: YASSI-ÇİMEN SAVAŞI	247
<i>Abdullah KAYA</i>	
HAREZMŞAHLARA DAİR KISSALAR VE CELÂLEDDİN HAREZMŞAH'IN ÖLDÜRÜLMESİNE DAİR KAYITLAR –NASIL OKUMALIYIZ?–.....	267
<i>Ahmet N. ÖZDAL</i>	
ORTAÇAĞ İSLÂM KAYNAKLARINDA HÂREZMŞÂHLAR ALGISI.....	277
<i>Nuran ÜNAL</i>	
DİYARBEKİRLİ SAİD PAŞA'NIN MİR'ÂTÜ'L-İBER ADLI ESERİNE GÖRE HAREZM VE HAREZMŞAHLAR TARİHİ	295
<i>Oktay BOZAN - Ayetullah KIZIL</i>	
XORAZMSHOHLAR DAVLATIDA ETNOMADANİY JARAYONLAR TARIXI	329
<i>U.M.ABDALOV</i>	
JALOLIDDIN MANGUBERDI QO'SHINIDA TA'MINOT MASALASI VA HARBIY RAZVEDKA ISHI	339
<i>Masharipov QUDRAT</i>	
COVERAGE OF JALOLIDDIN MANGUBERDI'S MILITARY AND POLITICAL ACTIVITIES IN SOCIAL NETWORKS.....	349
<i>Yusupov Jaloladdin JAMOLADDIN O'GLI</i>	
CELÂLEDDİN MENGÜBERDİ'NİN KAYIP MEZARINDAN ULUĞ TÜRKİSTAN-TÜRKİYE KARDEŞLİĞİNE	361
<i>Efendi BARUTÇU</i>	

EYYÛBÎLERİN AHLAT VALİSİ HÂCİB HÛSAMEDDİN ALİ VE HÂREZMŞAHLAR

Abdulkadir TURAN*

ÖZET

Eyyûbîlerin el-Cezire Hükümdarı Melikü'l-Eşref, Ahlat ve çevresinin yönetimini kardeşi Şahabeddin Gazi'den aldıktan sonra Hâcib Hüsameddin Ali b. Hammad el-Mevsilî'ye verdi. Ahlat'ı hükümdar naibi olarak yöneten Hâcib Hüsameddin, şehirde imar faaliyetlerini başlattı ve halkın desteğini alıp Celâleddin Hârezmşah'ın önünde engel olarak belirdi. Erzurum'a kast eden Vezir Şerefü'l-Mülk komutasındaki Hârezmşahlıların bölgeyi yağmalamasından sonra, yollarını kesip onları yenilgiye uğrattı. Celâleddin'in de Ahlat'a yönelik ilk hücumunu savdı. Celâleddin, 23 Zilhicce 623/15-Aralık 1226'da Ahlat çevresinden uzaklaşmak zorunda kaldı. Celâleddin, daha önce Azerbaycan hâkimi Özbek b. Pehlivan ile evli olan Mihr-i Cihan (Mihrican) ile evlenmişti. Ancak Mihr-i Cihan, Celâleddin'den dilediği ilgiyi görmediği gibi, Vezir Şerefü'l-Mülk tarafından baskı altında tutuluyordu. Mihr-i Cihan, vezirden kurtulmak için Hâcib Hüsameddin'den yardım istedi. Çağrıya icabet eden Hâcib Hüsameddin, ona bağlı bölgeleri ele geçirdi ve onu Ahlat'a götürdü. Buna karşı harekete geçen Vezir Şerefü'l-Mülk'ü ağır bir yenilgiye uğrattı ve Tebriz'i ele geçirmesine ramak kaldı. Şerefü'l-Mülk, daha sonra Hüsameddin Ali'yi Bergiri (Muradiye) çevresinde hezimete uğrattı ve onun Azerbaycan'daki hakimiyetini sınırlandırdıysa da Hüsameddin'in faaliyetleri Hârezmşahların Azerbaycan'da istikrar kazanıp Ahlat ve çevresine yerleşmesini engelledi. Hârezmşahlar ancak Eyyûbîlerin Celâleddin ile çatışmama siyasetini ihlal eden Hâcib'in yeni Eyyûbî Valisi Aybek tarafından öldürülmesinden sonra bölgede yol alabildiler.

Sunumumuzda bu mahiyette Celâleddin'in Azerbaycan ve Anadolu'daki faaliyetlerinin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle, Hâcib Hüsameddin Ali'den söz edeceğiz.

* Dr. /Strateji ve Düşünce Araştırma Merkezi (SDAM)/İstanbul- Türkiye, abdulkadir turan72@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-9417-089X.

Anahtar Kelimeler: Hârezmşahlar, Hâcib Hüsameddin Ali, Ahlat, Eyyûbîler

THE AYYUBID GOVERNOR OF AHLAT, KHAJIB HÜSAMEDDIN ALI AND THE KHAZMSHAHS

ABSTRACT

After the Ayyubid governor of al-Jazeera, Malik al-Ashraf, dismissed his brother Shahab al-Din Qazi from the position of ruler of Ahlat and its surroundings, he appointed Hajib Husam ad-Din Ali b. Hammad al-Mavsili to assume the position. Serving as a surrogate, Hajib Husam al-Din instigated public reconstructions in Ahlat, received his people's support, and emerged as a significant obstacle to Jalal al-Din Khwarazmshah. After Khwarazmians, headed by Vizir Sharaf al-Mulk, had raided Erzurum and its surroundings, he headed them off and defeated them. He also warded off Jalal al-Din Khwarazmshah's first assault on Ahlat. Jalal al-Din had to retreat from Ahlat on 24 Dhu al-Hajj 623/15 December 1226. Jalal al-Din was married to Mihr-i Jihan (Mihrijan), who had been married to Uzbek b. Pehlivan, who was the ruler of Azerbaijan before him. However, Mihr-i Jihan didn't receive the care she had hoped for and thus he called for Husam al-Din's help. Answering the call, he seized the regions under Mihr-i Jihan's control and took her to Ahlat. He also landed a heavy defeat on Vizir Sharaf al-Mulk, who had moved against him as a reaction to his help to Mihr-i Jihan and came to the verge of capturing the city of Tabriz. Although Sharaf al-Mulk defeated Husam al-Din around Bergiri (Muradiye) and limited his rule on Azerbaijan, Husam al-Din's actions still stopped Khwarazmians from reinforcing their grip on Azerbaijan and installing themselves in Ahlat and its surroundings. Khwarazmians managed to progress only after the new Ayyubid governor, Aybek, killed Hajib because of his violations of the Ayyubid policy of no conflict with Jalal al-Din.

In this presentation, Hajib Husam al-Din will be examined more closely, as we believe that a better comprehension of his activities could prove helpful in understanding Jalal al-Din's actions in Azerbaijan and Anatolia.

Keywords: Khwarazmians, Hajib Husam al-Din Ali, Ahlay, Ayyubids

GİRİŞ

Hârezmşah Celâleddin Mengübirî'nin (ö. 629/1231) Moğolların önünden çekilirken Azerbaycan ve Irak taraflarına gelip bu sahalara hâkim olması (622/1225), bölgenin düzenini derinden etkiledi.

Celâleddin, babası Alaeddin Muhammed b. Tekiş'in ölümünün (617/1220) ardından Musul ve Şam Müslümanları tarafından Moğollara karşı umut olarak bilinmeye başlamışken onun Irak ve Azerbaycan'a gelmesi, onu Şam ve Musul çevresinde, farklı siyasi denklemler peşinde olanların umuduna dönüştürdü. Öte yandan Celâleddin'in Gürcüleri yenerek onların istilası altında olan Tiflis'i alması (623/1226) bölgedeki itibarını artırırken onu Eyyübîlerin Ahlat vilayeti ile komşu yaptı.¹

Eyyübî Devleti'nde Selâhaddin-i Eyyübî'nin kardeşi Melikü'l-Âdil'in vefatının (615/1218) ardından, yerine Melikü'l-Âdil'in veliahdı, Mısır naibi ve büyük oğlu Melikü'l-Kâmil Muhammed geçti. Devletin tamamı Melikü'l-Kâmil'i sultan bilse de Melikü'l-Âdil'in diğer oğullarından Melikü'l-Muazzam İsa, V. Haçlı Seferi'nin başarısızlığa uğratılmasında ağabeyinin yanında yer alsada ondan sonra, Şam'ın bağımsız hükümdarı gibi davrandı. Kardeşlerden Melikü'l-Eşref Musa da Melikü'l-Kâmil'le iyi ilişkiler içinde olmakla birlikte, Hârran merkezli el-Cezire ve Şark Eyyübîlerinin hükümdarı olarak konumunu korudu.²Hanedana bağlı Hama, Humus, Halep gibi çok sayıda başka hakimiyet alanları Melikü'l-Kâmil adına hutbe okutsalar da otonom davranırken Melikü'l-Âdil'in kız kardeşi ile evli olan Erbil Begteginliler hâkimi Kökböri (ö. 630/1233), hanedana muhalif Abbâsî Halifesi en-Nâsır-Lidîmillâh (ö. 622/1225) ile birlikte Erbil ve Musul çevresinden Mardin çevresine uzanan Eyyübîler kar-

¹ İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddin Ali eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh (el-Kâmil, I-XI)*, thk.: Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1978, s.10/460-462; Sibt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddin Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türki el-Avni el-Bağdâdî, *Mir'âtü'l-zamân fi târîhi'l-a'yân* (Mir'ât, I-XXIII), thk.: İbrahim Zeybek, Beyrut: Risaletü'l-âlemiyye, 2013, s.22/268/269; İbn Vâsıl, Ebü Abdillâh Cemâlüddin Muhammed b. Sâlim b. Nasrillâh et-Temîmî el-Hamevî. *Müferricü'l-kürüb fi ahbâri benî Eyyüb* (Müferricü'l-kürüb, I-VI), thk.: Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire: *Matbaatü'l-emiriyye*, 1957, 4/175-176; Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve vefayatu'l-meşahir ve'l-a'lam (Târîh, I-LIII)*, thk.: Ömer Abdusselam Tedmurî, Beyrut: Dârü'l kutübî'l-Arabî, 1990, 45/8-10, s.13-14; Mükrimin Halil Yınanç, "Celâleddin Harzemşah", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978, 3/49-50. Ramazan Şeşen, *Selâhaddin'den Baybars'a Eyyübîler-Memluklar (1193-1260)*, İstanbul: İSAR, 2017, 96-101; Hâfız Ahmed Hamdî, *ed-Devletü'l-Hüvarizmîyye ve'l-Moğol*. Cezayir: Darü'l-Fikr el-Arabî, 2007, s.210-211.

² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/393-394.

ştı bir blokun içindeydi. Şam hâkimi Melikü'l-Muazzam da babasının vefatının ardından o bloğa yaklaştı.

Anadolu ile Azerbaycan arasındaki bölgenin başşehri olan Ahlat; Şark ve el-Cezire hükümdarı Melikü'l-Eşref'e bağlıydı. Ancak erkek varisi olmayan Melikü'l-Eşref, burayı Meyyâfârikîn ile birlikte kardeşi Şehabeddin Gazi'ye (ö. 645/1248) bırakmıştı.

Kafkasya'daki Müslümanlar, Eyyübîlerin Ahlat'a hâkim olmasından önce mütemadiyen Gürcü tehdidi altındaydı. Ahlat'ın Eyyübî hakimiyetine geçmesi Kafkasya Müslümanlarına cesaret verdiği gibi, Gürcülerin de Müslümanlara karşı temkinli davranmasını sağlamıştı ve Melikü'l-Eşref, Moğollara karşı Gürcülerin de yıpratılmasına doğru bulmuyordu. Bu yanıyla Eyyübîlerin kendileri Haçlılarla mücadele ederken Ahlat'ın doğusunda vaziyetin stabil kalmasından yanaydılar. Şehabeddin Gazi; Celâleddin'le iletişim hâlinde olan Melikü'l-Muazzam ve Kökböri'nin teşvikiyle, Melikü'l-Eşref'in Gürcü siyasetini öne sürerek isyan etti. Melikü'l-Eşref, isyanı bastırdı ama Eyyübîlerin hanedan içi siyasetlerinde hep olduğu üzere, onu cezalandırmadı; Meyyâfârikîn'i onda bıraktırken Ahlat'ı ondan aldı ve şehrin valiliğini Hâcib Hüsameddin Ali b. Hammad el-Mevsilî'ye verdi.³

Halife Nâsır yaşlı ve hastaydı. Veliht oğlu Zâhir-Biemrillâh'ın Eyyübî Devleti'ne karşı farklı bir tutum içinde olduğu da biliniyordu.⁴ Bu durum, Melikü'l-Muazzam ve Kökböri'nin Halife Nasır'ı denklem dışında tutarak Celâleddin ile yakınlaşmalarına ve nihayetinde ittifak kurmalarına yol açtı.⁵

Bu yaklaşma, Celâleddin'in etkisini Şam üzerinden Doğu Akdeniz sahillerine kadar yayma potansiyeli taşıyordu. Celâleddin, Melikü'l-Muazzam ve

³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/440-442; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22/271; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürüb*, 4/137, s.141; İbn Nâzif, Ebü'l-Fadâil Muhammed b. Ali b. Nâzif el-Hamevî, *Tarihü'l-Mansûri*, thk.: Ebü'l-Iyd Dûdü, el-Hicaz Zübdemişk: Cezayir, 1981, s.106-107; İbnü'l-Verdî, Ebü Hafz Zeynüddin Ömer el-Kureşî el-Maarrî, *Tetimmetü'l-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer (Târîhu İbni'l-Verdi, I-II)*, Kahire: y.y., H. 1285, 2/145, s.146; Şeşen, *Selâhaddin'den Baybars'a*, s.96-98; R. Stephen Humphreys, *From Saladin to the Mongols The Ayyubid of Damascus*, 1193-1260, New York: State University of New York Press Albany, 1977, s.172-175.

⁴ Zâhir-Biemrillâh, halife olduktan hemen sonra Eyyübîlere yönelik olumlu yaklaşımını Bağdat'ın siyasetine yansıtmıştır. (Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22/478-479)

⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/462, s.463; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürüb*, 4/179-181, s.188-189; Zehebî, *Târîh*, 45/13-14; V. Minorsky, *Studies in Caucasian History*, London: Taylor's Foreign Press, 1953, 150; Şeşen, *Selâhaddin'den Baybars'a*, s.98-101. Sibt İbnü'l-Cevzî, Abbâsî Halifesi Zâhir-Biemrillâh'ın Melikü'l-Muazzam'ı kardeşleriyle barıştırmak için Sibt'in dayısını elçi olarak Muazzam'a gönderdiğini bizzat dostu Muazzam'dan dinlemiştir. (*Mir'ât*, 22/278-279)

Kökböri'nin desteğiyle Eyyübilerin Ahlat vilayeti üzerinden Anadolu'ya da kolaylıkla açılabilirdi.

Melikü'l-Kâmil ve Melikü'l-Eşref, batıda Haçlılara karşı olduğu gibi, doğuda da Müslümanların Moğollara karşı birlik olmasını önemsiyorlardı. Kendileri batıda Haçlılarla uğraşırken Celâleddin'den beklentileri, doğuda Moğollara karşı koymasıydı. Bundan dolayı onun olumsuz etkileyecek herhangi bir tutumdan yana değildiler. Bununla beraber Celâleddin'in daha fazla batıya açılmasını da tabii olarak tehdit görüyorlardı. Zira bu hem Moğolları üzerlerine çekecek hem bölgedeki düzeni bozacaktı.⁶

Bu siyasi yapı içinde Eyyübilerin Ahlat Valisi Hüsameddin Ali, Celâleddin'in önünde durarak onun Azerbaycan'daki hakimiyetinin istikrar kazanmasını engellediği gibi, Anadolu'ya açılmasının önünde de set oluşturdu; halk arasında "Melikü'l-Eşref'in bir hizmetkârı, Hârezmşah'la baş edebiliyor!" diye ünlenerek destansı bir nama kavuştu.⁷ Öyle ki Celâleddin ancak onun ölümünden sonra Ahlat'ı alabildi.

Hüsameddin Ali, devrin kaynakları tarafından hayranlıkla anılırken günümüzün araştırmaları onu genellikle atlamışlardır. Oysa Celâleddin'in Azerbaycan'daki durumu ve Anadolu'ya yönelik faaliyetlerinin anlaşılması, Hüsameddin Ali'nin iyi anlaşılmasını gerektirmektedir.

Atıflarımız ve kaynakçamızda yer alan devrin kaynakları ve devirle ilgili araştırmalara dayanan sunumumuzda Ahlat Valisi Hüsameddin Ali b. Hamad'ın Celâleddin ve ona bağlı Harzemşah kuvvetleri ile mücadelesinden söz edeceğiz.

Hüsameddin Ali'nin Şahsiyeti ve Ahlat'taki İlk Faaliyetleri

Kaynaklarımız, Hüsameddin Ali'nin kimliği ve Ahlat valiliğinden önceki konumu hakkında sınırlı bilgiler vermektedir. Yine de onların verdiği bilgilerden Hüsameddin Ali'nin Harran'da Melikü'l-Eşref'in hizmetinde bulunduğunu, ondan sonra Ahlat valiliğinin kendisine verildiğini anlıyoruz.

Musullu olduğu bilinen Hüsameddin, Melikü'l-Muazzam'ın Şam hükümdarlığı sırasında, Tuğtekin diye birinin hizmetinde, bakırcılar dükkanında çalışan bir yoksulmuş. Kardeşi Osman da Kâsiyûn Dağı'ndan Dımaşk'a taş getirip satarak geçinirmiş. Bize bu bilgileri aktaran Müverrih Sıbt İbnü'l-Cevzî, Hüsameddin

⁶ Eyyübilerin Moğollara karşı stratejisi için bkz. Abdulkadir Turan, *Selâhaddin Sonrası Eyyübiler*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2021, s.191-272.

⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/483.

meddin'in yoksulluğunu devrin bakırcılık yapan bir tanığından şu sözlerle aktarır: “Aşırı yoksuldu. Bazen ona bugün ne kadarlık iş yaptın, diye sorardım. Bana iki dirhem, derdi.” Sibt'a göre Hüsameddin Ali, Şark'ta ve Ahlat'ta Melikü'l-Eşref'in hizmetine girinceye kadar bu hâl üzere yaşamıştır.⁸

İzzeddin İbn Şeddâd'ın bir kaydına göre ise Melikü'l-Eşref, önce onu Harran'da kendisine naib olarak atamıştır.⁹ Harran'ın Melikü'l-Eşref'in başşehri olduğu düşünülürse Hüsameddin Ali, Ahlat'a atanmadan önce, maharetini göstermiş olmalıdır. Ayrıca onun “Hacib” ünvanına sahip olması ve Ahlat Valiliği sırasında hep o ünvanla anılması Harran'da Melikü'l-Eşref'in hacibliği gibi önemli bir görevde bulunduğuna da işaret eder.

İbn Vâsıl da onun Harrân'da hangi görevde bulunduğunu belirtmeden Harran ve Nusaybin arasında bir han inşa ettiğini, Humus ve Dımaşk arasında da çok önemli bir hanı onarıp yeniden işlek hâle getirerek yol güvenliğini sağladığını kaydetmiştir.¹⁰ Hüsameddin Ali, Harran ve çevresinin yol güvenliği ile ilgili olduğuna göre bu tür faaliyetleri ilgilendiren bir görevde bulunmuş olmalıdır. Dolayısıyla İzzeddin İbn Şeddâd'ın onun ilgili kaydına itibar etmek ve onun Ahlat valiliğinden önce Melikü'l-Eşref'in Harran naibi olduğunu kabul etmek gerekir.

Sibt'a göre Hüsameddin Ali, oldukça heybetli, korkusuz, öncü bir askerdir. Âdil ve insafli bir idareciydi, kimseyi kayırmazdı, memurlar, ondan sakınır ve korkarlardı. Cömertti, çok sayıda han inşa etti ve onlar için vakıflar tahsis etti.

Melikü'l-Eşref, Şam'la Mısır arasında gidip gelirken Hüsameddin Ali, memleketi onun adına en güzel şekilde idare etti, ona bir dirhemle bile olsun ihanet etmedi, Eşref'e hizmetinde kusur etmediği gibi, gece gündüz Rabbine ibadetle meşgul, dindar bir şahsiyetti.¹¹

Devrin büyük tarihçisi İbnü'l-Esîr'e göre de Hüsameddin Ali, halk son derece iyi davranırdı, yüksek bir himmete ve mükemmel bir cesarete sahipti, kimsenin kimseye zulmetmesine kesinlikle razı olmazdı. Oldukça iyilikseverdi, hayır ve hasenatta bulunmuş, insanların yararına büyük işler yapmış: Yollarda hanlar, şehirlerde mescidler inşa etmiş. Ayrıca Ahlat'ta büyük bir hastane ve

⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22/307.

⁹ İbn Şeddâd Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed el-Ensârî el-Halebî, *el-A'lâku'l-hâtire fî zikri ümerâ'i ş-Şâm ve'l-Cezîre (el-A'lâk,I-III)*, thk. Yahyâ Zekeriyâ, Dımaşk: Vezaretü's-sekâfe, 1991, c. 3, Kısım 1, s.58.

¹⁰ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 4/263, s.264.

¹¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22/307, s.308.

camii yaptırmış, geçilmesi çok zor dağlarda yollar açıp var olan yolları ıslah etmiştir.¹²

Bu kayıtlardan anlaşılacağı üzere Hüsameddin Ali, Ahlat'ta devlet ve toplum arasında adalet ve hizmet merkezli bir yönetim kurarak bütünlüğü pekiştirmiş, Ahlat halkının sevgisi ve desteğini kazanarak şehri hem tahkim etmiş hem baş şehir olarak Ahlat'ın idaresini Eyyübî hakimiyeti dışındaki bölge şehirleri için bir çekim merkezi hâline getirmiştir.

Hüsameddin Ali ve Hârezmşah İlişkileri

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, Hüsameddin Ali'nin Hârezmşahlarla bilinen ilk karşılaşması Erzurum (Erzen-i Rûm) ile ilgilidir.

Celâleddin, Tiflis'i ele geçirip Kafkasya'ya tamamen hâkim olunca Anadolu'ya açılma kararı aldı. Hedefinde Eyyübîlerin Şark vilayeti Ahlat vardı. O sırada Kirmân'daki naiblerinin isyan ettiğini duydu ve o taraflara geçti.¹³

Celâleddin'in kendisine karşı isyan eden Kirmân yöneticileri ile uğraşmasından dolayı Azerbaycan'dan uzaklaştığı bir döneme (623/1226) Tiflis'te bulunan veziri Şerefü'l-Mülk, Erzurum taraflarına bir yağma akınında bulundu.

Hârezmşahlar, bölgedeki Müslüman yapılardan farklı olarak savaş hukukuna pek riayet etmiyorlardı. Şerefü'l-Mülk, Erzurum çevresinden ihtiyaç duyduğu malları almakla kalmadı, birçok kadını da esir alıp götürdü.

O sıralarda Erzurum'da hutbe, Eyyübîlerin Şark Hükümdarı Melikü'l-Eşref adına okutuluyordu. Hüsameddin Ali, Erzurum'da yaşananları haber aldığı anda Şerefü'l-Mülk'ün yolunu kesti, onu ağır bir yenilgiye uğrattı ve Erzurum'da aldığı her şeyi ondan geri aldı.

Azerbaycan ve Kafkasya'da Müslümanlara yönelik akınlarda genellikle zorluk yaşamayan, dolayısıyla dilediği gibi yağmalarda bulunan Şerefü'l-Mülk, Hüsameddin Ali karşısında dehşete kapıldı. Başına gelenleri Kirmân'da bulunan Celâleddin'e rapor etti, Hârezmşahların Ahlat'la ilgili ihmal edemeyeceği bir durumla karşı karşıya olduğunu bildirdi.¹⁴

¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/483.

¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/463; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 4/186.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/463-464; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 4/187-188; Minorsky, *Caucasian History*, s.151; Humphreys, *From Saladin*, s.181.

Celâleddin'in I. Ahlat Kuşatması

Celâleddin, Kirmân'dan geri döndüğünde Ahlat'ın üzerine doğrudan varmaktan sakındı ya Gürcülerle uğraşarak bölgedeki Müslümanlar nezdinden itibar tazelemek istedi ya da Hüsameddin Ali'nin bölgede kazandığı itibarla ulaştığı gücü önemsemi. İbnü'l-Esîr, ikinci ihtimali dikkate almış, Celâleddin'in Ahlat'ın üzerine doğrudan varmak yerine hileli bir yola başvurduğunu ifade etmiştir. Ona göre Celâleddin, Ahlat'a karşı bir tuzak olarak önce Gürcülerin elinde bulunan Âni ve Kars kalelerinin üzerine vardı.

Şevval (Eylül-Ekim) ayına kadar söz konusu kalelerin etrafında kalan Celâleddin, oralarda bir grup asker bırakıp Tiflis'e döndü, Tiflis'te bulunduğu süre içinde de Ahbaz illerine doğru akınlar gerçekleştirdi. Amacı Ahlat'la ilgili olmadığı yönünde bir kanaat oluşturmak ve muhkem şehre yönelik ani bir baskın düzenlemektir. Nitekim öyle yaptı ve hareketinin Eyyûbîlere ulaşmasını engelleyecek bir hızla Ahlat'a doğru yola çıktı.

Celâleddin, öylesine hızlı ve siyasi hareket etmişti ki Ahlat halkı, onun kendilerine doğru geldiğini, bölgeye varışından ancak iki gün önce haber almıştı. Hârezmşah, 13 Zilkâde 623/5 Kasım 1226'da Cumartesi günü Malazgirt önlerinde göründü. İki gün sonra da (15 Zilkâde 623/7 Kasım 1226 Ahlat'a ulaşır şehrin halkıyla şiddetli bir savaşta tutuştu. Şehir halkı ile onun askerleri arasında sur önlerinde yaşanan savaşlarda pek çok kişi hayatını kaybetti. Bu ilk çarpışmaların ardından gerçekleşen hücumda bazı Hârezmşah askerleri, Ahlat surlarının alçak noktalarından şehri sızmayı başardılar. Ne var ki Hârezmşahların şehirden malın yanında kadın esir de almaları şehir halkını onlara karşı biletti.

Hüsameddin Ali'nin bizzat savaşarak Hârezmşah saflarının arasına daldığı ve yara aldığı bu çarpışmalarda, bazı Ahlat emirleri katledilirken Celâleddin'in askerlerinden katledilenlerin yanında esir alınanlar da oldu.

Celâleddin'in Ahlat'a yönelik bu ilk kuşatması, Ahlat'ın amansız direnişi, şiddetli kış şartlarının bastırması ve doğuda, Urmiye taraflarında Yiva Türkmenlerinin onun hakimiyet alanlarına karşı saldırılara geçmesi ile kendisi açısından sonuçsuz kaldı.

Celâleddin, 23 Zilhicce 623/16 Aralık 1226'da Yiva Türkmenlerinin hakından gelmek üzere Ahlat çevresinden uzaklaştı. Halbuki Yiva Türkmenleri,

Celâleddin'in Ahlat'ı almadan kesinlikle oradan uzaklaşmayacağını düşünmüşlerdi.¹⁵

Batıda Haçlı tehdidiyle mücadele hâlinde olan, kendi aralarında da sorunlar yaşayan Eyyübîler, Moğolların önünde durduklarına inandıkları Celâleddin'e karşı Hüsameddin Ali'yi genellikle yalnız bırakmışlardır. Celâleddin'in Ahlat kuşatması, onların bu siyasetlerini kısmen de olsa sorgulamalarına neden oldu.

Eyyübîlerin Şark Hükümdarı Melikü'l-Eşref, Celâleddin'in askerlerinin çokluğu karşısında Mısır'ın desteğine muhtaçtı. Oysa Mısır askerlerinin Şark'a ulaşmaları ancak Şam Hükümdarı ve Celâleddin'in müttefiki Melikü'l-Muazzam'ın topraklarından geçmesiyle mümkündü. Öte yandan Melikü'l-Muazzam, Şam'da sürekli sorun çıkararak Melikü'l-Eşref'in Halep ve çevresindeki askerlerini de Şam'dan uzaklaştırıp Ahlat'a göndermesini engelliyordu.

Bu süreçte Halife Zâhir-Biemrillâh'ın elçisi Muhyiddin b. Cevzî, Dımaşk'a geldi. Elçi, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin dayısıdır ve Melikü'l-Muazzam'ın bizzat Sıbt'a anlattığına göre Halife, Muazzam'dan Celâleddin'den yüz çevirip kardeşlerinin birliğine katılmasını istemiştir. Buna karşı Muazzam, "*Celâleddin'i bırakıp kardeşlerime yöneldiğimde beni kurtaracak mısınız?*" diye sormuş ve Bağdat'a güvenmediğini açıkça ifade etmiştir.¹⁶

Melikü'l-Eşref, Celâleddin'in henüz Âni-Kars taraflarına yöneldiği günlerde (Şevval 623/Eylül-Ekim 1226) Dımaşk'a gidip kardeşi Melikü'l-Muazzam'la anlaştı. İki kardeş, anlaşmanın Eyyübî çıkarlarına uygun olduğuna dair büyük hükümdar Melikü'l-Kâmil'i de bilgilendirdi.¹⁷ Böylece Celâleddin'e karşı, sözde de kalsa bir Eyyübî ittifakı oluştu.¹⁸ Celâleddin'le ilişkisi bilinen Melikü'l-Muazzam'la yapılan ve ayrıntıları bilinmeyen bu anlaşmanın Celâleddin'in Eyyübî topraklarına yönelmesini engellemek için birlikte görünmek ama Melikü'l-Eşref'in de Celâleddin'in hakimiyet alanına müdahale etmemesi maddelerini kapsıyor olması mümkündür. Çünkü Melikü'l-Eşref, Suriye sahası ve Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat'a karşı Diyarbakır çevresi ile

¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/466-468; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürüb*, s.189-191; Minorsky, *Caucasian History*, s.152-153; Yınanç, *İA*, 3/50; Hamdî, *ed-Devletü'l-Hüvarizmiyye*, s.211-212. Melikü'l-Muazzam'ım dostu Sıbt İbnü'l-Cevzî çağın kaynaklarından farklı olarak Melikü'l-Eşref'in Melikü'l-Muazzam'ın emrine girip ondan Celâleddin'in Ahlat çevresinden çekilmesi için ricada bulunmasını istediğini öne sürmüştür, Celâleddin'in talep üzerine Ahlat'tan çekildiğini öne sürmüştür. Memlûk Devri tarihçisi Zehebî onun bu kaydını tekrarlamıştır. (Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22/279, Zehebî, *Târîh*, 45/13-14).

¹⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22/478-479; Humphreys, *From Saladin*, s.177.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/466, s.468.

¹⁸ Hafız Ahmed Hamdî, bu anlaşmanın hiçbir zaman Celâleddin'i, bölgeye açılma emellerinden alıkoymadığına dikkat çeker. (*ed-Devletü'l-Hüvarizmiyye*, 211-212).

meşgulken Dımaşk'a Ramazan ayında coşkulu törenlerle karşılanarak varmış, anlaşma bir sonraki ay (Şevval 623) yapılmış ve anlaşmaya müteakiben Melikü'l-Eşref, Melikü'l-Muazzam tarafından dokuz ay boyunca zorla Dımaşk'ta tutulmuştur. O sırada Melikü'l-Muazzam ile Celâleddin arasında elçiler gidip gelmeye devam etmiştir. Melikü'l-Muazzam, Celâleddin'in hilatini giymiş ve kızlarından birini Celâleddin'le evlendirmek istemişti. Hatta Celâleddin'in başı üzerine yemin ederdi.¹⁹ Melikü'l-Eşref'in bu tutsaklığı sırasında Ahlat'taki valisi Azerbaycan'a yönelik fiilî bir girişimde bulunmamıştır. Dolayısıyla bu bir karşı cephe oluşturma anlaşması olmaktan öte, bir ara bulma anlaşmasına benzemektedir.

Hüsameddin Ali'nin Azerbaycan'a Girmesi

Celâleddin'in iktisadi ihtiyaçlarının Azerbaycan ve Kafkasya'nın imkânlarını zorlaması, buna karşı onun askerlerini kontrol edememesi veya İbnü'l-Esîr'e göre askerlerine karşı müsamahakâr davranması, bölgede Hâzemşahlara karşı muhalefete yol açmıştı. Celâleddin, Yıva Türkmenleri üzerine varmak için bölgeden uzaklaştığında Tiflis'teki bazı Müslümanlar, Gürcülerle iş birliği yaptılar. Böylece güç ve yol bulan Gürcüler, Rebülevvel 624/Şubat-Mart 1227'de Tiflis'e girdiler. Celâleddin, bölgeye hızla geri döndüyse de Gürcüler şehri yakıp yıkarak kaçtılar.²⁰

Celâleddin, bölgede kendisinin yokluğunda işleyecek bir düzen kuramadığı gibi, doğudaki gelişmeler yüzünden bölgede uzun süre ikamet de edemiyordu. Sultan, Tiflis vakasından sonra bir süre Gence taraflarında İsmailiyye mezhebi mensuplarıyla uğraştı, hemen ardından Moğolların Rey taraflarına geldiğini haber alıp oralara yöneldi. Onun yokluğunda Azerbaycan'daki maiyeti anlayamadı.

Irak Selçuklularının son hükümdarı III. Tuğrul'un kızı Mihr-i Cihan (Mehrican) Hatun, İldenizliler Atabegi Özbek b. Pehlivan'la evliydi. Mihr-i Cihan, Özbek'in idaresinde kendisi için geniş bir alan açmıştı. Öyle ki İbnü'l-

¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/468-469; Ebû Şâme Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddin Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn en-Nâriyye ve's-Salâhiyye (Kitâbü'r-Ravzateyn, I-V)*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2002, 5/223, İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürüb*, 4/176-181; Humphreys, *From Saladin*, s.175-178. Mükrem Halil Yınanç, Melikü'l-Muazzam'ın Celâleddin'le kurduğu iş birliğini "Bu esnada Şam Hükümdarı Malik al Muazzam İsa, Celâl al Din'i metbu tanıyor ve mütemadiyen onu kardeşleri aleyhine teşvik ediyordu." sözleriyle anlatır. Ona göre, Celâleddin'in sonuçsuz kalan Ahlat kuşatması bu teşviklerin neticesinde gerçekleşmiştir. (Yınanç, *İA*, 3/52)

²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/472.

Esîr'e göre, onun görüşü, Özbek ve emirlerinin görüşünün dahi önünde tutuluyordu.

Celâleddin, Azerbaycan'a girdiğinde Mihr-i Cihan'la rızası dışında, Azerbaycan'da hakimiyetini pekiştirmek ve meşrulaştırmak için, siyasi bir evlilik yapmış ve onun alanını kısıtlayıp ona Hoy, Urmiye ve Selmas'ı ikta olarak vermekle yetinmişti.²¹

Sultan, Mihr-i Cihan'la ilgilenmediği gibi, veziri Şerefü'l-Mülk ile Mihr-i Cihan da anlaşmıyorlardı. Celâleddin, Irak taraflarına yöneldiğinde vezir, hatunu şikâyet etmiş, onu Azerbaycan'ı yeniden eline geçirmeye uğraşmakla itham etmiştir.

Hatun, vezirin baskısı karşısında Hoy'dan ayrılıp Hazar Denizi kıyısında ve karadan ancak bir yolun ulaşabildiği, sarp kayalıklar üzerine kurulu Talâ Kalesi'ne sığındı. Vezir ise Hoy'a gelip onun konağını yağmaladı, yılların birikimi mücevheratlarına el koydu. Ardından Seyyid eş-Şerif Sadreddin el-Alevî adında bir seyyidi ona yolladı ve ondan kendisine teslim olmasını istedi.

Hatun, seyyide iyi davrandı ve ondan aracı olup vezirin, yolunu açmasını, kendisine Irak'ta bulunan Celâleddin'e ulaşip onun görüşmesine izin vermesini istedi.

Vezir, tutumundan ödün vermeyince hatun, canının kurtarmak için çareyi Hüsameddin Ali'ye haber yollayıp ondan yardım dilemekte buldu.

Hüsameddin Ali, canının derdine düşen bir kadının çağrısını karşılıksız bırakacak biri değildi. Öte yandan devrin tarihçisi İbn Vâsıl'a göre Melikü'l-Eşref'in Dımaşk'tan çıkmasından sonra Melikü'l-Muazzam'la kardeşleri arasındaki çekişme artmış, Melikü'l-Kâmil, Melikü'l-Muazzam'ın Celâleddin'le kurduğu iletişimin Eyyübî Devleti'nin sonunu getirmesinden korkmuş ve veziri Fahreddin Yusuf b. Şeyhüşşuyûh'u Alman İmparatoru Fredrick'e göndererek onunla anlaşma yoluna gitmiştir. İbn Vâsıl'ın vakaları anlatma sırasına bakılırsa Hüsameddin Ali, batıdaki bu gelişmelerle ilişkili olarak Celâleddin'in hakimiyetindeki Azerbaycan'a girmiştir.²² Kanaatimize göre Hüsameddin Ali, Melikü'l-Eşref'in Ahlat'la pek ilgilenmemesini, Melikü'l-Kâmil'in ise batı ile meşgul olmasını fırsat bilerek Azerbaycan seferini kendi inisiyatifiyle başlatmıştır. Belki Melikü'l-Muazzam'ın müttefikinin Eyyübîler tarafından gereksiz yere önemsendiğini de anlatmaya çalışmıştır.

²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/450-451.

²² İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 4/206-207.

Şerefü'l-Mülk, Selmas'ta Mihr-i Cihan'ın kalesini kuşatmak için hazırlanırken Hüsameddin Ali'nin Şam askerleriyle yaklaştığını ve Sökmenabâd denen mevkiye kadar ulaştığını haber aldı. Vezir, ona karşı koyamayacağını anlayıp Hoy çevresinden hızla uzaklaştı.

Hüsameddin Ali, hükümdarı Melikü'l-Eşref'in Celâleddin'in müttefiki olan kardeşi Melikü'l-Muazzam'ın tutsaklığından kurtulmasından iki ay sonra Şâban 624'te (Temmuz-Ağustos 1227) emrinde bulunan üç bin askerle Ahlat'tan yola çıkmıştır. Mihr-i Cihan, ona emrindeki kaleleri teslim etti ve Celâleddin'in kendisini rahat bırakmayacağını bildiğinden onunla beraber Ahlat'a hareket etti. Hüsameddin Ali, Merend Kalesi'ni de aldı. Azerbaycan'daki şanı artınca Nahcivan halkı da onu davet edip kalelerini ona teslim etti. Böylece Eyyübî Devleti, Azerbaycan'ın mühim bir bölümünün hakimiyetini ele geçirdi. İbnü'l-Esîr'e göre devam etseydi bütün Azerbaycan'ı alırdı.²³

Hüsameddin Ali, büyük bir kazanım elde etmekle beraber kendisini riske atmıştır. Celâleddin'in onu rahat bırakmayacağı malumdur. Eyyübîlerin iç çekişmeleri ve Şark siyaseti, onu yalnız bırakıyordu. Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad da onun faaliyetlerinden rahatsızdı. Sultan bu doğrultuda bir mektup eşliğinde Hârzemşahlara elçi gönderdi. Sultanının elçisi, Şerefü'l-Mülk henüz Hoy çevresinde iken ona ulaştı.

Keykubad, Hârzemşahlara yönelik mektubunda “*Pek yakınız, bizi çağırınız, davetinize hemen icabet ederiz. İki hükümeti hiçbir şey ayırmamalı, biri size hücum eder veya kılıç çekerse o kılıçları kınına koyacak erler yardım eder, onları mağlup ve mahcup ederiz.*” diyerek Hüsameddin Ali'ye karşı açıkça ittifak teklif etti.

Şerefü'l-Mülk, teklifi heyetiyle görüştüğünde Hârzemşahlar, Celâleddin'in yokluğunda Anadolu Selçuklularının askerine değil, para yardımına ihtiyacı olduğunu bildirdiler. Elçiye Moğollar karşısındaki zaferlerini anlatıp onu tatlı sözlerle ağırladılar. Şerefü'l-Mülk, elçiye değerli bir kürk giydirdi ve ona ayrıca yolluk olarak bin dinar da verdi.²⁴

Keykubad da Eyyübîler gibi Celâleddin'in batıya yönelmesine yol açacak tutumlardan mı rahatsızdı, amacı onu teskin etmek miydi yoksa Hüsameddin Ali'nin Eyyübî Devleti'ni Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da daha da güçlendir-

²³ Nesevî, Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Sîretü Sultân Celâleddîn-i Mengubirtî*, thk.: Hafız Ahmed Hamdî, Kahire: Dâru'l-Fikr el-Arabî, 1953, 258-259; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/473; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürüb*, 4/204-208; Zehebi, *Târîh*, 45/22; Minorsky, *Caucasian History*, 152-153; Yınanç, *İA*, 3/50.

²⁴ Nesevî, *Sîret*, s.261-262.

mesinden mi endişe duyuyordu, açık değil. Ama gerekçesi ne olursa olsun Anadolu Selçuklularının Şark siyaseti, uzun vadede bölgenin aleyhine Celâleddin'i cesaretlendirip batıya çekmiş ve ondan sonraki gelişmelerin önünü açmıştır.

Anadolu Selçuklularının tutumlarının aksine Azerbaycan'ın başşehri Tebriz halkının gönlü, Hüsameddin Ali'den yanaydı. Ama şehir, kendisini Celâleddin'e karşı daha net güvende tutacak bir tutum geliştirdi, şehrin doğrudan bir Eyyûbî hükümdarı tarafından teslim alınmasını Celâleddin'e karşı riski azaltacak bir taktik olarak gördü. Bunun için şehrin ileri gelenleri Hüsameddin Ali'den Melikü'l-Eşref'i şehri teslim almak üzere Azerbaycan'a davet etmesini talep ettiler.

Hüsameddin Ali, Tebriz'in talebini uygun bularak o sırada Nusaybin'de bulunan Melikü'l-Eşref'le görüştü, ona Tebriz halkının "*Melikü'l-Eşref bizzat gelirse biz ona beldelerimizi teslim ederiz!*" dediklerini ilettiler.

Melikü'l-Eşref, Hüsameddin Ali'yi dinlediğinde öfkelenmiş, onun bölge ile ilgili fikirlerine şiddetle karşı çıktı, onu azarladı ve "*Sen korktuğun için bana geldin!*" diyerek ona Ahlat'a dönmesini emretti.²⁵ Böylece Ahlat Valisi, siyasetinde yalnız kaldı ve bu görüşmeden sonra onun Azerbaycan'daki serüveni ters dönmeye başladı.

Melikü'l-Eşref'in tutumu, ağabeyi Melikü'l-Kâmil'in doğu siyaseti, Eyyübîlerin batıda Haçlılar karşısındaki durumu ve iç siyasetinden kaynaklanıyordu. Bu durum anlaşılmadan Hüsameddin Ali'nin Hârezmşahlar karşısındaki serüveni de anlaşılabilir.

Melikü'l-Kâmil'in Batı ve Doğu Siyaseti

Melikü'l-Kâmil, kardeşleri ile birlikte V. Haçlı Seferi'ni üç yıl üç ay süren zorlu bir mücadele ile ve sadece Eyyübîlerin katkısıyla akamete uğratmışsa da papalığın Kudüs'ü ele geçirme stratejisi devam ediyordu. Papalık, V. Haçlı Seferi'nde İslam'ın sonunun geldiğine dair bir kehanette bulunmuş²⁶ ve Eyyübîlerin Dimyat'ta kazandıkları zafer (618/1221) Katolik kilisesini güç durumda bırakmıştı. Papalık, buna karşı VI. Haçlı Seferi peşindeydi ve Alman Kralı Friedrich'i (ö.1250) sefere zorluyordu. Friedrich, Sicilya'da geçen çocukluğunda Müslüman alimlerden ders almıştı ve krallığında Katolik Kilisesi ile sorunlar yaşıyordu.

²⁵ İbn Nâzif, *Tarihü'l-Mansûri*, s.155-158.

²⁶ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi(I-III)*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu), 2008, 3/128, s.143.

Eyyübî Hükümdarı Melikü'l-Kâmil, Friedrich ile kilise arasındaki sorunu, Moğol istilasının doğuda İslam alemini adeta bitirip yol almaya devam ettiği bir süreçte Müslümanları Batı'ya karşı rahatlatmak için fırsata dönüştürdü; kral ile kilisenin arasını daha da açacak bir siyaset izledi, Friedrich'i etkileyerek Avrupa'nın güç kaynağı kilise ile sekülerler birliğini bozdu. Friedrich, Haçlı Seferi düzenlemeyi geciktirdi. Buna karşı Melikü'l-Kâmil, ona Kudüs'le ilgili bazı ödünler vermiş görünerek onu kiliseye karşı daha da güçlendirdi.

Melikü'l-Kâmil'in Friedrich'le anlaşması, Şam'da Melikü'l-Muazzam'ın önderliğinde ona karşı, muhalefet dalgasına güç kazandırdı. Celâleddin'le hep iletişim içinde olan Melikü'l-Muazzam'ın etkinliği arttı. Muazzam, kendisiyle anlaşmak üzere ziyaretine gelen kardeşi Melikü'l-Eşref'i Dımaşk'ta bir tür tutsak aldı. Melikü'l-Eşref'in Ramazan 623/Ağustos-Eylül'den Cemaziyelahir 624/Mayıs-Haziran 1227'ye kadar on ay süren bu mahpusluk evresi, Hüsameddin Ali'nin Hârzemşahlar konusunda temkinli davranmasına ama bilgi toplama-ya devam etmesine yol açmıştır. Daha önce ifade ettiğimiz üzere Hüsameddin Ali, Melikü'l-Eşref'in serbest bırakılmasından iki ay sonra Şaban ayında Azerbaycan seferine çıkmıştır.

Şam hükümdarı Melikü'l-Muazzam 29 Zilkade 624/11 Kasım 1227'de vefat etti ve yerine henüz yirmi yaşındaki oğlu Davud Melikü'n-Nâsır ti.²⁷ Şam'daki Eyyübî emirleri arasında ise sürekli bir çekişme vardı. Muazzam'ın vefatı işleri daha da karıştırdı ama Melikü'l-Kâmil'in Şam üzerindeki etkisini de artırdı. Hüsameddin Ali'nin Tebriz'le ilgili müracaatı da tam bu sırada gerçekleşmiş olmalıdır. Melikü'l-Kâmil, batıda Haçlılarla uğraşırken doğuda Celâleddin'in Moğollar önünde durmasını önemsiyor ve Celâleddin'i zayıflatacak ya da onun batıya yönelmesine yol açacak tutumları desteklemiyordu.

Melikü'l-Eşref, Melikü'l-Kâmil'in siyasetine muhalefet etmek istemiştir. Çünkü büyük hükümdar Melikü'l-Kâmil olduğu gibi Eyyübî ordusunun en büyük birlikleri de ondaydı.

Friedrich, ancak 28 Haziran 1228'de ve Papayı aşağılayıp eleştiren bir bildiri yayımlayarak yola çıkabildi. Mısırlı tarihçi Aşûr'un Batılı Haçlı yazarlarından aktararak ifade ettiği üzere, bu sıra dışı bir Haçlı Seferi'ydi. Zira Haçlı Seferleri Papanın kutsamasıyla gerçekleşirken bu Haçlı Seferi (!) Papa tarafından lanetlendi.²⁸

²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/473-474, Zehebi, *Târîh*, 45/23

²⁸ Said Abdulfettâh Aşûr, *el-Harakatü's-Salîbiyye*, Kahire: Mektebetü'l-Enclû el-Mısıriyye, 2010, s.86-88.

Buna rağmen, onun yola çıkmasından önce, Doğu Akdeniz bir Haçlı hareketliliği başlatmıştı. Doğu Akdeniz şehirlerinden Sayda, o günlerde, bölgede yerleşik Haçlıların da rızasına aykırı olarak Batı'dan gelen Haçlılarca onarılmıştı.

Müslümanlar, hiçbir şekilde Haçlılara güvenmiyorlardı ve bölge, büyük bir Haçlı Seferi'nin ayak seslerini işitiyordu.

Melikü'l-Kâmil, Friedrich Şam'a ulaşmadan, onunla kilise arasındaki çekişmelerin onun yolculuğunu uzatmasından yararlanarak Şam'da önlemler almak ve yeni düzenlemelerde bulunmak üzere 19 Şaban 625/Temmuz 1228'de Kahire'den yola çıktı. Genç Şam hükümdarı Davûd, amcasının kendisinden Dımaşk'ı alacağını düşündüğünden diğer amcası Melikü'l-Eşref'i Dımaşk'a davet etti. 3 Ramazan 625/Ağustos 1228'de Dımaşk'a gelen Melikü'l-Eşref için Dımaşk'la uğraşmak, memleketinin diğer bölgelerinden hem uzaklaşmak hem o bölgeleri ihmal etmek anlamına geliyordu.

Bundan ötesi Melikü'l-Eşref, 10 Zilhicce 625/ Kasım 1228'de Tell Aclûl denen yerde ağabeyi Melikü'l-Kâmil'le buluşarak onunla Eyyübî ülkesini Şam ve Şark kesiminin taksimi konusunda anlaştı. Bu anlaşma, Eyyübîler arasında Dımaşk merkezli yeni bir sürtüşme süreci başlatırken Melikü'l-Eşref, Dımaşk'a sahibi olma umuduyla hem ağabeyi Melikü'l-Kâmil'e daha çok bağlandı hem Dımaşk üzerine odaklanıp memleketin diğer bölgelerini ihmal etti.

Friedrich'in Kudüs'e varışı ve sözde teslim alması, bir Kudüs ziyareti töreni gibi kalsa da Melikü'l-Kâmil'i Şam'da huzursuz etti.²⁹ Melikü'l-Kâmil de Şam üzerinde odaklanırken ve el-Cezire ile ilgilenirken Ahlat'ı adeta yok saydı.³⁰

Melikü'l-Kâmil'in siyaseti, Eyyübî Devleti'ne ve genel olarak Müslümanları Batı'dan gelen tehditlerden korurken doğuda Hüsameddin Ali'nin Hârezmşahlar karşısında tamamen yalnızlaşmasına yol açtı.³¹

²⁹ Zehebî, *Târîh*, 45/32-34.

³⁰ İbn Kesîr, Melikü'l-Kâmil ve Melikü'l-Eşref'in ortak kaygısının Kudüs'ü korumak olduğuna ve ona odaklandıklarına dikkat çekerken Şam'daki Eyyübî hükümdarları arasındaki anlaşmazlıkların Eyyübî siyasetini adeta kilitlediğine dikkat çeker. (İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye (el-Bidâye, I- XIV)*, thk. Ahmed Câd, Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006, 13/111-112.)

³¹ Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'ât*, 22/256-257, 260-261, 262-263, 271; 284; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürüb*, 4/92-231, Ebü Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 5/232-236; Ebü'l-Farac Cemaleddin İbnü'l-İbrî, *Tarihü'z-Zamân*, Dârü'l-Maşrîk: Beyrut, 1986, 261-262, 271-273, 1227 Zehebî, *Târîh*, 45/25-26, 30, s.32-34; Humphreys, *From Saladin*, 217. Eyyübîlerin V. Haçlı Seferi'ni akamete uğratmalarından sonra karşılaştıkları sorunlar ve Friedrich'in Kudüs seferi için bkz. Turan, *Selâhaddin Sonrası Eyyübîler*, s.161-230.

Hüsameddin Ali'nin Hârezmşahlar Karşısında Hezimete Uğraması

Emîr Bağdî adında, geçmişte Atabeg Özbek b. Pehlivan'ın hizmetinde bulunan bir memlûk, Celâleddin, Azerbaycan'a geldiğinden onun hizmetine girmiş, ardından Moğolların yaklaştığını haber alınca Hârezmşahlara karşı ağır suçlar işlemiş, Nesevî'nin kaydına göre her gün 400 Hârezm askerini sorgusuz sualsiz idam etmiş, ardından Eyyûbî ülkesine kaçmıştır.³²

Bağdî, Harran'da Melikü'l-Eşref'in yanında muhtemelen Azerbaycan ile ilgili bilgilerde kendisinden yararlanılmak üzere tutuluyordu. Ama Melikü'l-Eşref'in Sincar taraflarına gittiği günlerde, Harran'daki naibi Bedreddin Kabya el-Eşrefi, Bağdî hakkında tedbirsiz davrandı. Bağdî, Harran'dan kaçıp Hoy taraflarına geçti. Hüsameddin Ali, onu takip ettiyse de yakalayamadı. Hacib ona ulaştığında Bağdî, Melikü'l-Eşref'in emrinde bir memlûk olduğunu öne sürerek Hüsameddin Ali'yi oyaladı, Özbek'in eski ümerasından Nüsretuddin Muhammed b. Bişüng/Bişütgin'le buluştu ve onun aracılığıyla Şerefü'l-Mülk'e ulaşıp ona bağlandı. Şerefü'l-Mülk, onun bütün suçlarını affetti ve ümerası arasına aldı. Ona ve yüz elli adamına hilat giydirdi, değerli hediyeler verdi ve hiçbir Hârezmlinin ona karşı kan davası gütmeyeceğini garanti etti.³³

Bağdî'nin Şerefü'l-Mülk'le buluşması, Hüsameddin Ali'nin Hârezmşahlara karşı duruşunu zora sürükleyen en önemli gelişmelerden biri olmalıdır. Zira Hüsameddin Ali'nin onu yakalayamaması, Melikü'l-Eşref nezdindeki konumuna zarar vermiş olma ihtimalini barındırdığı gibi, Bağdî, Eyyûbî Hükümdarının Hüsameddin Ali'nin Hârezmşahlara karşı duruşunu desteklemediğine dair sırrı da Şerefü'l-Mülk'le paylaşmış olmalıdır. Bu da hiç kuşkusuz Şerefü'l-Mülk ve Azerbaycan'daki diğer emîrleri Hacib'e karşı cesaretlendirmiştir.

Boğdi, hayati öneme sahip sırlar aktarmasa ve Şerefü'l-Mülk'e zafer kapılarını açacak yardımlar sağlama umudu vermese, eli Hârezmşahların kanına buluşan bu memlûkün vezir tarafından affedilmesi düşünülemezdi.

Neticede Şerefü'l-Mülk, Bağdî ve Bişütgin, birlik hâlinde Hüsameddin Ali'yi yakalamak üzere yola çıktılar. Üçlü, Merend civarına ulaştığında Celâleddin'in Isfahan yakınlarında Moğollarla yaptığı savaştan kaçan üç Hârezmşah komutanı da onlara katıldı. Güc Yekni Pehlivan adlı komutanın

³² Nesevî, *Sîret*, s.272.

³³ Nesevî, *Sîret*, s.272-273; İbn Nâzif, *Tarihü'l-Mansûri*, 625/1228 yılı olayları içinde, Bağdî'nin Azerbaycan'da üç kaleye ele geçirip onlara hükmetmeye başladığını da yazmıştır (İbn Nâzif, *Tarihü'l-Mansûri*, 155) ki Bağdî'nin bu başarısı Şerefü'l-Mülk'e katılmasından önce olmalıdır.

yanındaki diğer iki komutandan biri Hashacib Burdî, diğeri de Emîr-i Ahûr Avdak idi.

Hârezmşah ittifakı, önce Hoy şehrine yöneldi. Orada Hüsameddin Ali'nin naibi Bedreddin İbn Serheng bulunuyordu. Onunla uğraşmak yerine Hüsameddin Ali'yi buluncaya kadar yemin edip yollarına devam ettiler. Siyasetinde yalnız kalan Hüsameddin Ali'nin böyle güçlü bir ittifaka karşı koyacak gücü yoktu. Onların haberini aldığıında Nevşehir diye bir Azerbaycan yerleşimindeydi. Derhal Azerbaycan'dan ayrılıp Doğu Anadolu'da Bergiri'ye (Muradiye) kadar çekildi ve surların önlerinde beklemeye başladı.

Şerefü'l-Mülk ve beraberlerindeki de Bergiri'ye varmalarından bir gün sonra Bergiri surları önlerinde yaşanan çarpışmalarda Hüsameddin Ali, ağır bir yenilgiye uğradı ve Bergiri kalesine çekildi. Savaşta Ahlat askerlerinin artlarında bıraktıkları davul, sancak ve bayraklar Hârezmlilerin eline geçti. Şerefü'l-Mülk, onları zaferinin işareti olarak İsfahan'a, Celâleddin'e gönderdi. Bununla beraber Şerefü'l-Mülk, Bergiri kalesine giremedi.

Hüsameddin Ali, savaşın uzadığını görünce surların dibine kadar gelen Emîr-i Ahûr Avdak'a sulh yapmanın daha iyi olacağına dair bir mektup verdi. Şerefü'l-Mülk, mektuba karşılık ağır hakaretlerde bulunarak "*Onu öldürmekten başka hiçbir şey kalbime şifa olmaz. Yakında buraya bir daha geleceğim ve onun memleketini yakacağım ve eserlerini yok edeceğim.*" dedi.

Şerefü'l-Mülk, orada daha fazla beklemeden askerinin ardından Azerbaycan'a yöneldi. Hoy'a geldiğinde Hüsameddin Ali'nin naibi Bedreddin İbn Serheng, oradan ayrılmış, Kotur'a gitmişti. İbn Serheng bir süre sonra burayı da boşalttı, Hoy'un ardından Merend, Nahcivan ve diğer Azerbaycan kaleleri Eyyübilerin elinden çıktı. (625/1228)

Şerefü'l-Mülk, Hoy'a girdiğinde Hârezmlilerin bölgedeki diğer uygulamaları ile uyumlu olarak şehirde bizzat Hârezm tarihçisi Nesevî'nin ifadesiyle boğazlanmadık, parçalanmadık kimse bırakmadı. Vezir, orada memlûkü Nasırrüddin Bukayî'yi bırakıp Merend'e geçti ve aynı şekilde katliamda bulundu. Azerbaycan'ın diğer şehirleri de benzer bir akıbeti paylaştılar ki buralarda yaşananların daha sonraki Moğol istilalarını kolaylaştırdığından şüphe yoktur.³⁴

Bergiri surları önlerindeki savaşta öldürülenlerden biri de Melikü'l-Eşref'in kardeşlerinden Tacü'l-Mülk b. Melikü'l-Âdil'dir. Genç şehzade, okla vurulmuş, daha sonra Meyyafârîkîn'de annesinin yanında vefat etmiştir.³⁵ Bu

³⁴ Nesevî, *Sîret*, 271-276; Yınanç, *İA*, 3/50; Ahmet Demir, *Ahlât Eyyübileri Tarihi*, İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2019, s.142-144.

³⁵ İbn Nâzif, *Tarihü'l-Mansûri*, s.161; Nesevî, *Sîret*, s.275.

felaket, batıda Alman İmparatoru Friedrich'in Kıbrıs'a ulaştığı bir dönemde yaşanmış;³⁶Şark'ta Eyyübilerin Anadolu'daki varlığını tehdit etmeye başlamıştır. Nitekim Mardin Artukluları, Alâeddin Keykubad'ı Melikü'l-Kâmil Haçlılarla meşgul iken Melikü'l-Eşref'in şehirlerini ele geçirmeye teşvik etmişlerdir. Keykubad, Güneydoğu Anadolu'ya yönelik bir akın yapmış ama geri dönmüştür.³⁷

Bergiri savaşının ardından, Doğu Anadolu Hârezmlilerin baskınlarına açık hâle geldi. Celâleddin, Ahlat'tan Erzurum çevresine oradan da Cebel Cûr (Bingöl) taraflarına kadar uzanarak Eyyübî şehirlerini yağmaladı. Hüsameddin Ali, Eyyübilerin Meyyâfarik'in Hükümdarı Şahabeddin Gazi üzerinden bir mektup göndererek Celâleddin'in Malazgirt'e kadar geldiğini haber verdi. Mektup, Harran ve Urfa'da Melikü'l-Eşref'in divanına ulaşırken kendisi epey uzakta Dımaşk'ta idi.

Mektup, Celâleddin'in kışı ata yurduna benzeyen, bugünkü Suriye ile Irak sınırında, Fırat Nehri kıyısında bulunan Rakkâ'da geçirmek istediğini bildiriyordu. Melikü'l-Eşref'in endişeye kapılan naipleri derhal Harran halkını topladılar, onlardan şehri savunacaklarına dair söz aldılar ve Halep'ten de donanım getirterek Harran'ı tahkim ettiler. Rakkâ'da bulunan kıymetli eşyalar ve mallar, daha korunaklı Caber Kalesi'ne taşındı. Hemen ardından Bağdî'nin Cebel Cûr (Bingöl) taraflarına kadar³⁸ geldiği haber verildiyse de Bağdî, ağır kış koşullarından dolayı geri çekilmişti.

Celâleddin, Hüsameddin Ali'nin Ahlat'a çekildiği bu süreçte Melikü'l-Eşref'e mektuplar göndererek Şam'ı istila tehdidinde bulundu. İbn Nâzif'in divan kâtibi olarak kaydettiği bu mektuplarda Celâleddin, kendisini cihan hükümdarı olarak tanıtıp İran ve Türkistan'daki başarılarını anmış, Eyyübî hükümdarlarını ürkütmeye çalışmıştır. Mardin Artukluları, bu haberler karşısında bu kez Melikü'l-Eşref'le yakınlaşmış ve onunla birlikte hareket edeceklerine yemin etmişlerdir. Lâkin Hüsameddin Ali'den gelen mektuplar, Celâleddin'in bölgede yağmada bulduktan sonra Azerbaycan'a çekildiğini duyurmuştur.³⁹

Batı'da Friedrich'in Şam'a varmak üzere olduğu ve Melikü'l-Eşref'in ona karşı önlem için teyakkuzda olduğu bir dönemde Eyyübilerin hâlâ tehditleri soğukkanlılıkla karşıladıkları ancak Hârezmlilerin ele geçirdikleri yerlerde halka muameleleri Eyyübî şehirlerinde halkın ürkmesine yol açtı.

³⁶ İbn Nâzif, *Tarihü'l-Mansûri*, s.162.

³⁷ İbn Nâzif, *Tarihü'l-Mansûri*, s.165-166.

³⁸ Bağdî, 625/1228'de Cebel Cûr'a (Bingöl) kadar gelebilmiş ancak Eyyübî tedbirleri ve şiddetli kar yağışından dolayı geri dönmüştür. (İbn Nâzif, *Tarihü'l-Mansûri*, 167).

³⁹ İbn Nâzif, *Tarihü'l-Mansûri*, s.165-174.

İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre Celâleddin söz konusu akını sırasında Ahlat üzerine yürüyüp orayı geçtikten sonra Muş Ovası'na dalıp Cebel Cûr ve çevresinde uğradığı her yeri yağmaladı, kadın ve çocukları esir aldı, direnen bütün erkekleri öldürdü, köyleri harabeye çevirdi. Bunun haber alan Harran, Suruc gibi el-Cezire şehirleri korkuya kapıldı. Şehir halkları Celâleddin'in kış koşullarının daha uygun olmasından dolayı el-Cezire'ye geleceğini düşünerek Şam'a doğru göç etmeye başladı. Suruclulardan bazıları Membic'e yerleşti. Onlar, Celâleddin'in geri döndüğünü haber aldıkları hâlde korkudan şehirlerine dönmek istemiyorlardı.⁴⁰

Hüsameddin Ali'nin Azli ve Öldürülmesi

İbnü'l-Esîr'e bakılırsa Hüsameddin Ali'nin Bergiri yenilgisinden sonra bilinen tek askerî harekâtı, Erzincan'ı ele geçirip Erzurum'u da almak isteyen Aleâddin Keykubad'ın Erzurum'la ilgili hedefine ulaşmasını engellemesidir. 625/1228'de Hüsameddin Ali, Şam ve el-Cezire'den topladığı askerlerle Erzurum'a gidip şehri Keykubad'dan korumaya çalışmıştır. Keykubad, o sırada Sinop'un Bizanslılar tarafından istila edildiğini haber alınca Erzurum seferini iptal edip ordularını Sinop üzerine sevk etmiştir.⁴¹

Eyyübîler, Büyük Hükümdar Melikü'l-Kâmil'in Şam'a gelmesiyle bu- luşmuş ve ülkelerini kendi aralarında bir yeni taksime tabi tutmuşlardı. Bu mahiyette Melikü'l-Eşref, Dımaşk'ı yeğeni Davud b. Muazzam'dan almak için kuşatmıştı (626/1229). Davud, Celâleddin'le iletişime geçmeye çalışıyordu. Onun Dımaşk'tan uzaklaştırılması, Celâleddin'e yakınlık duyan bir emirin etkisizleştirilmesi anlamına da geliyordu. Ama Melikü'l-Eşref de Dımaşk'la ilgilendiğinde Ahlat gibi büyük bir memleketle daha az ilgilenecekti. Melikü'l-Eşref'in Dımaşk'ta rahat etmesi, Ahlat'ın daha sorunsuz olmasına bağlıydı.

Melikü'l-Eşref, Dımaşk'ı kuşatırken ve Melikü'l-Kâmil, hâlâ Şam ve el-Cezire'de iken⁴² memlûklerinden Hüsameddin Ali'ye karşı düşmanca bir tavır içinde olan İzzeddin Aybeg'i onun yerine tayin etti ve ona Hüsameddin Ali'yi tutuklamasını emretti. Aybeg, Ahlat'a varınca Hüsameddin Ali'yi hemen tutuk-

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/479-480.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/478-479. İbn Bibî, Erzurum'dan söz etmeden Hacib Ali'nin Melikü'l-Eşref tarafından Erzincan hükümdarının yardımına gönderildiğini, Hacib Ali'ni bir süre orada kalsa da Erzincan'ın Keykubad'ın eline geçmesini engelleyemediğini yazmıştır. (İbn Bibi el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi, *El-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-umuri'l-ala'iyye*. (*Selçuk Name I-II*), çev.: Mürsel Öztürk, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Kültür Bakanlığı, 1996, 1/366.)

⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/482.

ladı ve ardından öldürdü. Hüsameddin Ali'nin tutuklanmasını gerektirecek bir neden bile yok iken⁴³ o, neden öldürüldü?

Eyyübîlerin Selâhaddin'in Mısır'da istikrar kazanmasından sonra siyasi ve askeri suçlar için infazda bulunmadıkları düşünülürse Hüsameddin Ali'nin katli ayrıca olağanüstü bir uygulamaydı.

Melikü'l-Eşref'in divan kâtibi İbn Nâzif'e göre Aybeg, Ahlat'a varduktan kısa bir süre sonra, gönderdiği mektupta kaleleri teftiş ettiğinde oralarda yeteri kadar zahire bulmadığını, gerekçesini sorduğunda eski valinin makul olmayan bir cevap verdiğini, bunun üzerine onu tutukladığını haber vermiş, hemen ardından gelen bir mektupta ise eski valinin ishalden öldüğü bildirilmiştir. İbn Nâzif, bunun doğru olmadığını ve doğrusunu ne yazık ki elimizde bulunmayan büyük tarihinde anlattığını ifade etmiştir.⁴⁴

İbn Nâzif'in buradaki ifadelerine bakılırsa Melikü'l-Eşref, Aybeg'e Hüsameddin Ali'yi tutuklaması için dahi emir vermemiştir. İbnü'l-Esir de Aybeg'in eski valiye yönelik şahsi düşmanlığından söz eder.⁴⁵

Nesevî'ye göre Aybeg, Ahlat halkından yaşlı ve akıllı bir Türkü, Celâleddin'e gönderdi. Ona Hüsameddin Ali'yi Melikü'l-Eşref'in emri üzerine ve sadece Celâleddin'e karşı yaptığı edep dışı tutumlardan dolayı tutukladığını bildirdi. Ayrıca ona, Ahlat'ın bütün varlığı ve askeriyle Celâleddin'in hizmetinde olduğunu da ifade etti. Celâleddin, bu gönül alıcı sözlere karşı hiçbir cevap vermedi, sadece "*Razı olmamı istiyorsan bana Hüsameddin Ali'yi getir!*" dedi. Fakat elçi bu cevapla Ahlat'a yöneldiğinde Hüsameddin Ali öldürülmüştü. Bunun üzerine Celâladdin, Ahlat'ı kuşattı.⁴⁶

Ebü'l-Farac İbnü'l-İbri ise bambaşka bir görüş aktarmıştır. Ona göre Melikü'l-Eşref, Ahlat'ın Celâleddin tarafından alınmasından (627/1230) sonra Celâleddin'e gönderdiği mektupta, "*Sana hiçbir kötülüğümüz dokunmamışken sen gelip beldelerimizi harap ettin, öldürdün ve yağmaladın. Eğer sen, Hacib'in (Hüsameddin Ali) senin bazı beldelerini harap etmesinden dolayı bizden intikam almaya çalışıyorsa söz konusu Hacib, savaşta öldü ve yaptıklarının karşılığına ulaştı. Senden tek isteğimiz, zorla aldığın beldelerden çekilmen ve bizimle sulh yapmandır.*" demiştir.⁴⁷

Konuyu bilmesi ihtimali bulunan ve yine onun hayranları arasında yer alan İbn Vâsıl "*Kimse ölüm nedenini öğrenmedi. Dendi ki Sultan Kâmil, halkın*

⁴³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/483.

⁴⁴ İbn Nâzif, *Tarihü'l-Mansûri*, s.180-181.

⁴⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, s.448

⁴⁶ Nesevî, *Sîret*, s.299.

⁴⁷ Ebü'l-Farac, *Tarihü'z-Zamân*, s.277.

özünü bilmediği bir husustan dolayı Eşref'e onu cezalandırmayı emretti." diyerek Melikü'l-Kâmil'e işaret eder.⁴⁸

Hüsameddin Ali'nin öldürülmesiyle ilgili en ayrıntılı bilgiyi ise devrin genç kuşak tarihçilerinden Sibte İbnü'l-Cevzî verir. Hüsameddin Ali'nin yükseliş hikâyesine ve şahsiyetine hayran olan Sibte, Müslüman bir idarecinin bu şekilde katline anlam verememekte ama nihayetinde Hüsameddin'in infaz kararını kendisinin muhalif olduğu Melikü'l-Kâmil'le ilişkilendirmektedir. Ona göre Hüsameddin Ali, Eyyübîlerin son mülk taksimatını beğenmemiş, "Allah, Allah, sakın yapma!" diyerek onu uyarılmış ve gerekçelerini sıralamıştır. Ne var ki Hüsameddin Ali'nin mektubu Kâmil'in eline geçmiştir. Bunun üzerine Kâmil, "Şu miskinin yaptığı yetmedi mi? Hevârizmî'nin ehlini (hanımını) aldı ve üzerimize kapatacayacağımız bir kapı açtı. Nihayet, bize böyle bir mektup yazıyor!" diye tepki göstermiştir. Hüsameddin'in düşmanı Aybek'i onu öldürmekle görevlendirmiş, Eşref'i de konu hakkında sadece bilgilendirmiştir.⁴⁹

Görüldüğü üzere Hüsameddin Ali gibi, çok az kişinin başarabileceği büyük işler başaran, zeki, başarılı ve sadık bir asker katli, onun çağdaşlarınca büyük şaşkınlıkla karşılanmıştır.⁵⁰

Meselenin sırrı, Nesevî'nin sözünü ettiği Aybeg'in Celaleddin'e gönderdiği mektupta ve Sibte İbnü'l-Cevzî'nin aktardığı Kâmil'in sözlerindedir: Eyyübî Devleti, bu karmaşık süreçte ülkeyi genişletme değil, koruma siyasetindeydi. Hüsameddin Ali ise Alaeddin Keykubad'ın doğuya; Celaleddin Hârizmşah'ın batıya doğru gelip Eyyübî Devleti'ni sıkıştırdığı bir dönemde böyle korumacı bir siyaseti yanlış bulmuştur. Hüsameddin Ali'nin söz konusu korumacılığı aşarak Celâleddin'in hükmü altındaki Azerbaycan'a girmesi Eyyübî Devleti'nin dikkatini doğuya yöneltmiştir. Hüsameddin'in görmezlikten gelinen bu girişimine bir de kardeşler arasındaki ilişkileri karışmak gibi hassas bir konu da eklenince görevden alınması elzem olmuştur. Hüsameddin, büyük ihtimalle Eyyübî Devlet kararı ile hapse atılmış, zira hapis, Eyyübîlerin infazlara alternatif olarak getirdiği en yaygın çözümdür. Ama memlûk kadrosundan Aybek, cezayı suiistimal edip zaferlerini kıskandığı bu alaylı ve hür emîri infaz yoluna gitmiştir. Dolayısıyla vaka, memlûk emîrlerle hür ümera arasındaki gizli çekişmenin açığa çıkması açısından önemli görülmelidir. Eyyübî Devleti'nin Aybek'i cezalandırmaması ise sürecin nihayetinde memlûk emirler lehine sonuçlanacağına dair bir işaret kabul edilmelidir.

⁴⁸ İbn Vâsıl, Hüsameddin Ali'nin katlini anlatırken faaliyetlerine değinir. Ahlat ve çevresinde hanlar inşa ederek yolları güvenliğe kavuşturmasını ve Harran, Nusaybin, Humus çevresinde yollardaki su sorunlarını çözmesini takdir eder. (*Müferricü'l-kürüb*, 4/263-264)

⁴⁹ Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22/307-308

⁵⁰ Humphreys, *From Saladin*, 216-218.

SONUÇ

Şam ve Anadolu'da Hârezmşahlar, Moğolların önündeki yegâne güç olarak görülmüş, onlarla ilgili böyle bir algı oluşmuştur. Ahlat valiliğinde Hârezmşahlarla doğrudan temas kuran Hüsameddin Ali, bu algıya katılmamış, aksine Hârezmşahları bölgenin düzenini olumsuz etkileyen bir unsur olarak görmüş ve onlarla kararlıca mücadele etmiştir.

Hüsameddin Ali'nin Hârezmşahlara karşı Ahlat'a yüklediği vazife, Hârezmşahların her ne sebeple olursa olsun, daha fazla batıya açılmasını engellemek ve onların Azerbaycan'daki sahaslarını kısıtlamaktır.

Eyyübîler ve Anadolu Selçukluları, Hârezmşahlarla barışık olmayı önemserken Hüsameddin Ali, onlarla çatışmayı seçmiş, onlarla Erzurum-Azerbaycan yolu, Ahlat, Azerbaycan ve Bergiri'de olmak üzere dört kez karşılaşmış, bunlardan Ahlat'ta doğrudan Celâleddin'le diğerlerinde onun veziri Şerefü'l-Mülk'le çatışmış, Erzurum-Azerbaycan yolu, Ahlat, Azerbaycan karşılaşmalarında Hârezmşahlara karşı galip gelirken Bergiri'de mağlup olmuştur.

Bugünden bakıldığında Hârezmşahların sürekli batıya doğru açılmalarının İran, Horasan ve Türkistan Müslümanlarını Moğollara karşı sahipsiz bıraktığı, buna karşı Irak, Şam ve Anadolu olarak batıdaki Müslümanların da düzenini bozduğu düşünülürse Hüsameddin Ali'nin siyaseti yerinde görünmektedir.

Hüsameddin Ali, siyasetini cesaret ve kararlılıkla tatbik etmiş lâkin Eyyübîleri, tutumunun doğruluğuna ikna edememiştir. Anadolu Selçukluları da onun Hârezmşahlara karşı sahasını genişletmesinden rahatsız olmuşlardır. Neticede Hüsameddin Ali, halk ve ulema tarafından çok sevilmesine rağmen siyasi bir çıkmaz yaşamış ve Eyyübîlerin o güne kadar, ümeranın cezalandırılmasında katilde bulunmama uygulamasına da aykırı olarak haksız yere katledilmiştir.

Sebepler ne olursa olsun, Hüsameddin'in Eyyübî Devleti uygulamalarına aykırı olarak infaz edilmesi; varlığını insaf, adalet, hak, hukuk üzerine bina eden bu devletin yıkılmasına yol açan vakalar arasında kabul edilmelidir.

Öte yandan Hüsameddin Ali'nin katli, Celâleddin'i teskin etmemiş, aksine onun önündeki en önemli engeli ortadan kaldırarak Ahlat'ın istilasına yol açmış, Ahlat'ın istila biçimi Anadolu ve Şam'da Celâleddin'e karşı ittifakın oluşmasına katkı sağlamış. Sonuçta Yassıçemen yenilgisine ve dolayısıyla Celâleddin'in tarih sahnesinden çekilmesine yol açmıştır.

Yassıçemen'in ardından Köseadağ Savaşı'nın neticesi dahi Hüsameddin Ali'nin faaliyetleri ve katlinden bağımsız değerlendirilemez.

Bu açıdan Hüsameddin Ali'nin faaliyetleri ve katli, henüz yeteri kadar değerlendirilmemiş, tarihsel bir dönüm noktası niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Aşûr, Said Abdulfettâh. *el-Harakatü's-Salîbiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Enclü el-Mısrîyye, 2010.
- Demir, Ahmet. *Ahlât Eyyübîleri Tarihi*. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2019.
- Ebû Şâme Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî. *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbârî'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye(I-V)*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002.
- Hamdî, Hâfız Ahmed. *ed-Devletü'l-Hüvarizmiyye ve'l-Moğol*. Cezayir: Darü'l-Fikr el-Arabî, 2007.
- Humphreys, R. Stephen. *From Saladin to the Mongols The Ayyubid of Damascus, 1193-1260*, New York: State University of New York Press Albany, 1977.
- İbn Bibi. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi, *El-Evamirü'l-Ala'yye fî'l-umuri'l-ala'yye*. (Selçuk Name I-II), çev.: Mürsel Öztürk, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Kültür Bakanlığı, 1996.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh (I-XI)*. Ed. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1978.
- İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Farac Cemaleddin. *Tarihü'z-Zamân*. Dârü'l-Maşrik: Beyrut, 1986.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl ed-Dimaşkî İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye (el-Bidâye, I- XIV)*, thk. Ahmed Câd, Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006.
- İbn Nâzif, Ebü'l-Fadâil Muhammed b. Ali b. Nâzif el-Hamevî, *Tarihü'l-Mansûrî*. thk.: Ebü'l-İyd Dûdû, el-Hicaz Zübdemişk: Cezayir, 1981.
- İbn Şeddâd, Ebü Abdillâh İzzüddîn Muhammed el-Ensârî el-Halebî. *el-A'lâku'l-hâtire fî zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre (I-III)*. Thk. Yahyâ Zekerîyyâ. Dimaşk: Vezaretü's-sekâfe, 1991.
- İbn Vâsil, Ebü Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Sâlim b. Nasrillâh et-Temîmî el-Hamevî. *Müferricü'l-kürüb fî ahbârî benî Eyyûb* (Müferricü'l-kürüb, I-VI), thk.: Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire: *Matbaatü'l-emiriyye*, 1957.
- İbnü'l-Verdî, Ebü Hafs Zeynüddîn Ömer el-Kureşî el-Maarrî. *Tetimmetü'l-Muhtasar fî ahbârî'l-beşer (Târîhu İbni'l-Verdi I-II)*. Kahire: y.y., H. 1285.
- Minorsky, V. *Studies in Caucasian History*. London: Taylor's Foreign Press, 1953.
- Nesevî, Muhammed b. Ahmed en-Nesevî. *Sîretü Sultân Celâleddîn-i Mengubirtî*. thk. Hafız Ahmed Hamdi. Kahire: Dârü'l-Fikr el-Arabî, 1953.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi (I-III)*, çev. Fikret İşıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.
- Sibt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. *Mir'âtü'z-zamân fî târîhî'l-a'yân (I-XXIII)*. Ed. İbrahim Zeybek. Beyrut: Risaletü'l-'alemiyye, 2013.
- Şeşen, Ramazan. *Selâhaddin'den Baybars'a Eyyübler-Memluklar (1193-1260)*. İstanbul: İSAR, 2017.
- Turan, Abdulkadir. *Selâhaddin Sonrası Eyyübîler*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Yınanç, Mükrimin Halil. "Celâleddin Harzemşah." *İslam Ansiklopedisi (İA)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978. Cilt 3, ss. 49-50.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve vefayatü'l-meşahir ve'l-a'lam (Târîh, I-LIII)*, thk.: Ömer Abdusselam Tedmurî, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-Arabî, 1990.